

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XXXIX - 2002

č. 3 a 4

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XXXIX (2002), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

† Alena Vrbová (výkonná redaktorka)

Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Pavel Novák, Zdeněk Starý

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám prof. J. Kořenského)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě.

OBSAH

	strana
Jaromír Kadlec - Jan Holeš: <i>Jazykové zákony, jazyková situace a postavení frankofonních obyvatel v kanadských prérijních provinciích Alberta, Saskatchewan a Manitoba</i>	4
Viktor Meca: <i>Čas jako faktor sociální interakce. Princip časové rovnosti v televizních diskusních pořadech</i>	16
Z jazykovědných pracovišť	
Jana Hoffmannová: <i>Jazykovědné sdružení ČR</i>	23
Nové publikace	
Svatava Machová: <i>W. Simon: The Professor and the Madman</i>	29
Martina Šmejkalová: <i>N. Kvítková: Staročeský text z kvantitativního hlediska</i>	35
Irena Bogoczová: <i>E. Mrhačová: Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice</i>	38
Diskuse	
Charles E. Townsend: <i>Otázka obecné češtiny očima cizince</i>	41
Kronika	
Šárka Lešnerová: <i>Bohemistický workshop Žďárek podesáté</i>	52

Jazykové zákony, jazyková situace a postavení frankofonních obyvatel v kanadských prérijních provinciích Alberta, Saskatchewan a Manitoba

Jaromír Kadlec – Jan Holeš

1. Úvod

V následujícím článku se budeme zabývat jazykovými zákony, jazykovou situací a postavením frankofonních obyvatel v kanadských provinciích Alberta, Saskatchewan a Manitoba. Situace frankofonních komunit v deseti kanadských provinciích a třech federálních teritoriích je v dnešní době natolik odlišná, že je v současnosti spojuje již jen společný jazyk¹. Největší rozdíl je pochopitelně mezi frankofonními obyvateli Québeku a frankofonní populací v ostatních provinciích. Záměrem většinového frankofonního společenství v Québeku je prosazovat práva jazykové většiny na úkor jazykové menšiny. Cílem menšinové frankofonní populace v dalších provinciích je naopak získat práva pro jazykovou menšinu. Podaří se jim to však většinou pouze tehdy, pokud je to kompenzováno přiznáním dalších jazykových práv anglofonní menšině v Québeku, což je v protikladu se zájmy frankofonních Québécoisů. Řada québeckých separatistů požadujících samostatnost Québeku se dokonce vyslovuje pro zrušení zákona o úředních jazycích zajišťujícího frankofonním menšinám určitá jazyková práva (zejména v oblasti vzdělávání) a ujišťuje ostatní kanadské provincie, že po odtržení Québeku bude jediným úředním jazykem na celém zbytku kanadského území angličtina.

V následující tabulce je uveden počet osob žijících v jednotlivých provinciích, jejichž mateřským jazykem nebo jedním z mateřských jazyků byla podle výsledků sčítání lidu v roce 1996 francouzština.

Provincie/Teritorium	Frankofonní obyvatelstvo	
	Počet	Procento
Newfoundland a Labrador	2 595	0
Ostrov prince Edwarda	5 880	0,1
Nové Skotsko	37 600	0,6
Nový Brunšvik	245 095	3,6
Québec	5 784 635	85,2

Ontario	520 855	7,7
Manitoba	50 575	0,7
Saskatchewan	20 740	0,3
Alberta	58 300	0,8
Britská Kolumbie	60 675	0,9
Yukon	1 235	0
Severozápadní teritoria	1 495	0
Kanada	6 789 680	100

Frankofonní populace je tedy soustředěna zejména v Québecu, kde žije 85,2 % obyvatel Kanady, jejichž mateřtinou je francouzština. Za ním následují sousední provincie Ontario a Nový Brunšvik, kde žije 7,7 a 3,6 % z 6 789 680 kanadských občanů, kteří mají francouzštinu jako mateřský jazyk. V ostatních provinciích a federálních teritoriích má své bydliště méně než 1 % kanadské frankofonní populace a v řadě provincií žije méně osob, jejichž mateřtinou je francouzština, než například potomků původních obyvatel Kanady nebo lidí, jejichž mateřtinou je němčina nebo ukrajinština.

2. Préríjní provincie

Kanadské prerie jsou rozlehlé pláně mezi 49. a 60. rovnoběžkou rozdělené do tří provincií s rozvinutým zemědělstvím a těžbou nerostných surovin. V západní části prérií se nachází Alberta, ve střední Saskatchewan a ve východní Manitoba. Obyvatelstvo je soustředěno hlavně ve velkých městech majících více než 500 000 (Winnipeg, Edmonton, Calgary) nebo 100 000 obyvatel (Regina, Saskatoon). Ve všech préríjních provinciích dohromady² žije jen 1,8 % všech obyvatel Kanady, jejichž mateřtinou je francouzština, a 0,8 % kanadské populace, která mluví doma francouzsky. Pokud bychom do statistiky počítali pouze provincie, kde jsou frankofonní mluvčí v menšině, pak by v préríjních provinciích žilo 12,9 % frankofonní populace mimo Québec, jejíž mateřtinou je francouzština, a 7,8 % obyvatel, kteří tento jazyk nejčastěji užívají. 60 % frankofonních obyvatel préríjních provincií přejde v průběhu života na angličtinu (*transfert linguistique*). Nejméně frankofonních obyvatel žije v Saskatchewanu. Nejvíce osob, jejichž mateřtinou je francouzština, je soustředěno v Albertě a nejvíce obyvatel, kteří doma mluví francouzsky, v Manitobě, kde přejde na angličtinu pouze polovina frankofonní populace.

3. Alberta

Alberta je provincií, ve které žije výrazná většina anglofonní populace. Angličtina je mateřštinou 81,5 % obyvatel, francouzština je mateřským jazykem 2,1 % občanů žijících v Albertě (*les Franco-Albertains*) a 16,4 % populace této provincie má jako mateřštinu některý jiný jazyk. Z 58 305 obyvatel, jejichž mateřštinou – nebo jedním z mateřských jazyků – je francouzština, jich však hovoří tímto jazykem doma pouze čtvrtina³. Alberta je tedy provincií, kde dochází velmi často k jazykovému transferu a asimilaci frankofonních obyvatel. Frankofonní populace žije tradičně ve třech oblastech: v okolí Edmontonu, Saint-Paul-Bonnyville a zejména v povodí Peace River, kde mají frankofonní mluvčí v některých obcích (Donnelly, Girouxville, Falher) většinu. V důsledku stěhování venkovského obyvatelstva do měst žije dnes nejvíce frankofonních mluvčích v Edmontonu (22 405) a v Calgary (13 075), největších městech provincie⁴.

Jazyková politika provincie Alberta byla založena na nezasahování, které vedlo k postupné asimilaci frankofonních obyvatel. Charta práv a svobod a rozhodnutí kanadského nejvyššího soudu z roku 1988 však přece jen vedly k určité změně postojů oficiálních orgánů provincie, která až do té doby nečinila prakticky nic pro ochranu frankofonní menšiny a proti její jazykové asimilaci.

Již v roce 1905, kdy byla provincie Alberta vytvořena vyčleněním ze Severozápadních teritorií, nechtěla přijmout ustanovení Ústavního zákona o Severozápadních teritoriích z roku 1877 (doplněného v letech 1880 a 1891), která hovořila o fakultativním užívání angličtiny a francouzštiny. V roce 1905 byl schválen školský zákon Albery (*Alberta School Act*), na jehož základě se stala angličtina jediným vyučovacím jazykem ve školách, a francouzštinu bylo možné používat v omezené míře pouze na základních školách. Obdobně jako ostatní anglofonní provincie přijala Alberta řadu zákonů namířených proti frankofonní menšině. V roce 1969 provedla Alberta změny ve školském zákoně a umožnila užívat francouzštinu v dvojjazyčných školách po dobu celých dvanácti let studia. Jinak neměla frankofonní menšina v Albertě prakticky žádná jazyková práva. Soudní rozsudky z 80. let 20. století však vedly ke změně jazykové politiky v provincii Alberta.

Počátkem 80. let se začali francouzsky mluvící obyvatelé Albery domáhat svých práv soudně. Po roce 1982 požadovala frankofonní menšina v Albertě důsledné uplatňování ustanovení Charty práv a svobod a práva na vzdělání v jazyce menšiny. Na základě stížnosti rodičů Bugnetových rozhodl odvolací soud provincie Alberta v roce 1985 o tom, že frankofonní menšina v Albertě musí mít stejné možnosti vzdělávat se ve své mateřštině jako

anglofonní většina. V roce 1987 bylo frankofonnímu poslanci L. Piquettovi znemožněno pronést svůj projev v Zákonodárném shromáždění provincie Alberta ve francouzštině. Jeho předseda mu odebral slovo s odůvodněním, že francouzština není v Albertě úředním jazykem. Poslanec podal stížnost k soudu. Nejvyšší soud v roce 1988 rozhodl, že zákon o Severozápadních teritoriích z roku 1877 zůstal v platnosti i po vzniku provincie Alberta v roce 1905. Soud prohlásil všechny zákony přijaté v Albertě po roce 1905 za neplatné, neboť byly vydány pouze v angličtině, zatímco článek 110 zákona o Severozápadních teritoriích vyžadoval, aby byly všechny zákony vydávány v anglickém a francouzském jazyce. Nicméně Zákonodárné shromáždění provincie Alberta mohlo přijmout zákon (psaný anglicky i francouzsky), který vyhlásil všechny dosavadní zákony vydané pouze v angličtině za platné až do doby, než budou přeloženy a vydány ve francouzštině. Okamžitě po přijetí tohoto rozsudku přijala Alberta jazykový zákon (Zákon 60), který vyhlásil angličtinu úředním jazykem zákonodárství provincie Alberta. Parlament provincie může rozhodnout o vydávání zákonů pouze v angličtině. Jazykový zákon rovněž uvádí, že občané Alberty se mohou u soudu v trestních záležitostech⁵ vyjadřovat anglicky nebo francouzsky. Poslanci v Zákonodárném shromáždění se mohou vyjadřovat i francouzsky, avšak musí požádat předsedajícího o povolení nejméně dvě hodiny před svým vystoupením, aby bylo možné zajistit tlumočníka. A konečně článek 110 zákona o Severozápadních teritoriích se nevztahuje na provincii Alberta v záležitostech, které jsou v legislativní kompetenci provincie. Cílem tohoto zákona tedy bylo jednoznačně uvést do souladu zákony provincie s rozhodnutím nejvyššího soudu. Počátkem 90. let přijala Alberta nové školské zákony, které nejsou v rozporu s Chartou práv a svobod a rozsudky nejvyššího soudu.

Na základě výše přijatých rozsudků nejvyššího kanadského soudu a odvolacího soudu provincie Alberta se postavení frankofonní menšiny v Albertě poněkud zlepšilo. Frankofonní obyvatelé provincie se mohou vyjadřovat u soudu ve francouzštině, avšak nemohou žádat, aby byl rozsudek vydán v jejich mateřštině. Jednat na úřadech v Albertě francouzsky je prakticky nemožné, neboť jen velmi málo federálních i provinčních státních úředníků tento jazyk ovládá. Anglicky i francouzsky umí v Albertě pouze 4,1 % všech federálních úředníků. Pokud jde o vzdělávání, provincie Alberta umožňuje žákům z frankofonních rodin chodit do škol s vyučovacím jazykem francouzským pouze tam, kde je dostatečný počet žáků (pravidlo „*l'ŗ ou le nombre le justifie*“). Podle výsledků průzkumu provedeného v roce 1991 demografem Michele Paillé však do škol s vyučovacím jazykem francouzským chodilo ve školním roce 1986-1987 pouze 7,5 % žáků (1 155 ze 21 093), kteří měli podle zákona právo

navštěvovat školu s vyučovacím jazykem francouzským. V dalších letech se situace obdobně jako v dalších anglofonních provinciích výrazně zlepšila a o dvanáct let později chodilo do 23 škol s vyučovacím jazykem francouzským (*école homogène*) již více než 3 000 žáků. 5 % žáků a studentů navštěvovalo třídy s výukou vybraných předmětů ve francouzštině (*école d'immersion*) a 30,3 % dětí (nejméně ze všech kanadských provincií) studovalo francouzštinu jako cizí jazyk. *Faculté Saint-Jean*, která je součástí *University of Alberta* se sídlem v Edmontonu, je jediným pomaturitním školským zařízením s vyučovacím jazykem francouzským na západ od Winnipegu. V Edmontonu vychází ve francouzštině týdeník *Le Franco* a frankofonní obyvatelé provincie mohou poslouchat vysílání rozhlasové stanice *Radio-Canada*⁶ ve francouzštině. Francouzsky vysílá rovněž *Radio communautaire Rivière-la-Paix* sídlící v obci Falhers, která je považována za kanadské hlavní město meďu⁷.

Celkově je možné říci, že jazyková politika provincie Alberta není vůči frankofonní menšině příliš vstřícná. Alberta sice již nemůže provádět politiku jazykové asimilace frankofonní menšiny v takové míře jako dříve, avšak frankofonní populaci přiznává pouze práva, která jí přírkly soudy. Na samotné provincii navíc zůstává, jak bude soudní rozhodnutí aplikovat v praxi. Frankofonní menšina v Albertě má minimální práva a je postupně asimilována anglofonní většinou.

4. Saskatchewan

Obdobná situace jako v Albertě je i v sousední provincii Saskatchewan, jejíž jméno pochází pravděpodobně ze slova *Kisiskatchewan* označujícího v jazyce Kriů prudce proudící vodu. Z 20 745 osob, jejichž mateřštinou je francouzština, jí nejčastěji užívá pouze 6 290, tedy necelá třetina⁸. V Saskatchewanu žijí pouze 2 % obyvatel, jejichž mateřštinou je francouzština. Angličtina je mateřským jazykem 84,4 % populace a mateřštinou 13,6 % obyvatel Saskatchewanu není ani angličtina, ani francouzština. Zatímco podíl francouzsky mluvící populace (*les Fransaskois*) v důsledku jazykové asimilace neustále klesá⁹, počet obyvatel, jejichž mateřštinou je angličtina, trvale roste zejména na úkor neúředních jazyků, neboť angličtina se stává mateřštinou potomků emigrantů a původních obyvatel Kanady¹⁰. V provincii se navíc kvůli drsnému klimatu prakticky neusazují noví imigranti. Francouzsky mluvící menšina v provincii je vzhledem k poměrně nízkému počtu obyvatel provincie (asi 1 milion) jednou z nejméně početných frankofonních komunit v celé Kanadě. Frankofonní obyvatelstvo tvoří většinu populace některých obcí (Zénon Parc, Saint-Louis, Domrémy) nacházejících se mezi Saskatoonem¹¹ a městem Prince Albert, kde žije 40 % všech

frankofonních obyvatel provincie. 10 % frankofonních obyvatel Saskatchewanu žije na jihozápad od Reginy, hlavního města provincie, v městech Willow Bunch a Gravelbourg, kde tvoří třetinu obyvatel. Druhá polovina frankofonní populace je rozptýlena prakticky po celém území provincie a může se tedy jen velmi obtížně domáhat svých jazykových práv. Více než dvě třetiny obyvatel, jejichž mateřštinou je francouzština, přejdou v průběhu života na angličtinu.

Jazyková politika Saskatchewanu se velmi podobá jazykové politice provincie Alberta. Jejím cílem byla až do roku 1988, kdy byl přijat výše uvedený rozsudek nejvyššího soudu, asimilace frankofonních obyvatel provincie. Saskatchewan, který se stal kanadskou provincií v roce 1905 po vyčlenění ze Severozápadních teritorií, neuznal obdobně jako Alberta článek 110 zákona o Severozápadních teritoriích, který požadoval užívání francouzštiny a angličtiny v Zákonodárném shromáždění provincie Saskatchewan a u soudů. Podle školského zákona z roku 1909 (*School Act*) se jediným vyučovacím jazykem stala angličtina a francouzštinu bylo možné užívat pouze v omezené míře na základních školách. Změna tohoto zákona z roku 1931 zakázala zcela užívat francouzštinu ve vyučování a kursy francouzštiny mohly probíhat až po ukončení výuky. Další změna z roku 1967 umožnila jednu hodinu výuky denně ve francouzském vyučovacím jazyce.

I frankofonní obyvatelé Saskatchewanu se rozhodli domáhat se svých práv soudně. Známý je případ frankofonního faráře André Mercura, který dostal pokutu s textem pouze v angličtině. Kněz podal stížnost k soudu a požadoval soudní jednání ve francouzštině. Kromě toho vznesl v souladu se zákonem o Severozápadních teritoriích rovněž požadavek na překlad zákonů provincie do francouzštiny. Podle rozsudku odvolacího soudu provincie Saskatchewan z roku 1985 má občan právo vyjadřovat se u soudu francouzsky¹², ale celé jednání nemůže probíhat ve francouzštině, protože soudci nemusí znát oba dva kanadské úřední jazyky. Při jednání tudíž musí být přítomen tlumočník. Komunikovat s úřady v Saskatchewanu francouzsky je velmi obtížné, neboť francouzštinu ovládá pouze 3,9 % všech federálních úředníků.

I Zákonodárné shromáždění provincie Saskatchewan přijalo po vynesení rozsudku kanadského nejvyššího soudu, podle kterého na území Saskatchewanu stále platí zákon o Severozápadních teritoriích, dvojjazyčný zákon, který zrušil platnost článku 110 zákona o Severozápadních teritoriích, odebral frankofonní menšině těžce vydobytá práva a učinil angličtinu de facto jediným úředním jazykem provincie. I v Saskatchewanu je možné otevřít třídu s vyučovacím jazykem francouzským pouze tam, kde je dostatečný počet žáků (známá

klauzule „*Il ou le nombre le justifie*“). Soud rozhodl, že jich musí být aspoň patnáct. Po přijetí rozhodnutí nejvyššího soudu v roce 1988 schválil Saskatchewan v tomtéž roce zákon o užívání angličtiny a francouzštiny (*Loi relative à l'utilisation de l'anglais et du français*)¹³, jehož obsah se prakticky shoduje s ustanoveními jazykového zákona provincie Alberta. Obdobné je to i s jeho uplatňováním v praxi. V roce 1992 existovaly v Saskatchewanu pouze tři základní školy s vyučovacím jazykem francouzským, devět venkovských škol, kde probíhala prvních šest let výuka ve francouzštině a dalších šest let pak v angličtině, a jediná soukromá střední škola s vyučovacím jazykem francouzským. Podle výsledků průzkumu provedeného v roce 1991 demografem Michelem Paillé chodilo do škol s vyučovacím jazykem francouzským ve školním roce 1986-1987 pouze 7,8 % žáků (838 ze 10 722), kteří měli podle zákona právo navštěvovat školu s vyučovacím jazykem francouzským. V dalších letech se situace mírně zlepšila a ve školním roce 1998-1999 chodilo do 12 škol s vyučovacím jazykem francouzským 1 409 žáků. Školy s výukou vybraných předmětů ve francouzštině navštěvovalo 9 400 žáků a studentů a polovina všech dětí v Saskatchewanu studovala francouzštinu jako cizí jazyk. V Regině působí Ústav jazykového vzdělávání (*Institut de formation linguistique*), jehož cílem je umožnit příslušníkům frankofonní komunity v Saskatchewanu pokračovat v pomaturitním studiu a zajistit výuku francouzštiny pro anglofonní studenty. V Regině rovněž vychází týdeník *L'Eau vive* a frankofonní obyvatelé Saskatchewanu mohou poslouchat vysílání rozhlasové stanice *Radio-Canada Saskatchewan* ve francouzštině¹⁴. Francouzsky mluvící obyvatelé provincie mají minimální práva a jejich prosazování a uplatňování v praxi je vzhledem k jejich rozptýlenosti ještě obtížnější než v Albertě.

5. Manitoba

Třetí z prérijních provincií je Manitoba nazvaná pravděpodobně podle slovního spojení *Manitou napa*, což v jazyce Kriů znamená země velkého ducha. I v Manitobě tvoří většinu obyvatelstva populace, jejíž mateřštinou je angličtina (74,7 % obyvatel Manitoby). Francouzština je mateřštinou 4,5 % obyvatel provincie (50 565 osob), z nichž necelá polovina mluví v rodině stále tímto jazykem, a mateřštinou 20,8 % populace Manitoby je některý z neúředních jazyků. I v Manitobě se podíl anglicky mluvící populace zvyšuje na úkor francouzštiny a zejména pak neúředních jazyků¹⁵. Asi dvě třetiny frankofonních mluvčích (*les Franco-Manitobains*) žijí ve Winnipegu¹⁶, přesněji řečeno v Saint-Boniface, frankofonní části hlavního města provincie, kde jsou soustředěny všechny významné frankofonní instituce

provincie¹⁷. Celkově však frankofonní populace tvoří pouze 4,7 % obyvatelstva města. Zbytek frankofonních obyvatel provincie žije ve vzdálenosti do 100 kilometrů od Winnipegu. Frankofonní populace tvoří dodnes většinu obyvatelstva v obcích Saint-Pierre-Jolys, Somerset, Saint-Claude, Notre-Dames-de-Lourdes. Hodně frankofonních obyvatel těchto vesnic je potomky francouzských osadníků a Indiánů.

Provincie Manitoba byla vytvořena v roce 1870, tedy tři roky po vzniku Kanadské konfederace. Frankofonní mluvčí v té době tvořili 40 % obyvatel provincie a byli nejpočetnější jazykovou skupinou v Manitobě. Podle článku 23 zákona o Manitobě (*Loi de 1870 sur le Manitoba*), který vycházel z článku 133 Ústavního zákona z roku 1867, se úředními jazyky v Manitobě staly angličtina a francouzština. Školský zákon z roku 1871 (*School Act*) stanovuje orgánům provincie Manitoba povinnost poskytovat školám s vyučovacím jazykem francouzským pomůcky (knihy, mapy atd.) ve francouzštině. Článek 2 zákona o obecních zastupitelstvech (*Act concerning Municipalities*) z roku 1873 vyžaduje, aby každá žádost o vytvoření obecního zastupitelstva byla publikována v *Gazette du Manitoba* ve francouzském a anglickém jazyce. Další zákon o obecních zastupitelstvech v Manitobě (*Act respecting County Municipalities*) požadoval vydávání všech předpisů a městských vyhlášek v obou jazycích. Konečně zákon o členech poroty a porotách (*Act respecting Jurors and Juries*) požadoval, aby v případě soudního procesu vedeného ve francouzštině byla polovina poroty tvořena anglofonními a druhá polovina frankofonními soudci. K radikální změně došlo v roce 1890, kdy byl přijat zákon o úředním jazyce (*Official Language Act*), podle kterého se jediným úředním jazykem v Manitobě stala angličtina. Od roku 1896 byla angličtina rovněž jediným vyučovacím jazykem ve všech státních školách. Výuka ve francouzštině (od čtvrté do dvanácté třídy) byla v některých školách obnovena až v roce 1955. Změna zákona o státních školách (*Manitoba Public Schools Act*) přijatá v roce 1967 umožnila vyučovat francouzsky až polovinu vyučovacího dne.

Snaha frankofonní populace domoci se soudně svých jazykových práv byla v Manitobě ještě silnější než v Albertě a Saskatchewanu. Soudní pře začaly v roce 1976, kdy podnikatel Georges Forest odmítl zaplatit ve Winnipegu pokutu s textem v anglickém jazyce. Kanadský nejvyšší soud prohlásil zákon o úředním jazyce z roku 1890 za neplatný, neboť provincie Manitoba neměla v té době právo zrušit Ústavní zákon o Manitobě z roku 1870, který platil na území Manitoby i nadále. Soudnictví provincie Manitoba tedy musí být podle článku 23 zákona o Manitobě z roku 1870 dvojjazyčné. Další frankofonní občan Manitoby, Roger Bilodeau, zpochybnil v roce 1980 platnost všech zákonů Manitoby, neboť zákon o

silničním provozu (*Highway Traffic Act*) existuje pouze v angličtině, stejně tak jako všechna předvolání, která R. Bilodeau dostal. Nejvyšší soud rozhodl, že posílat obsílky pouze v angličtině není protiústavní a že R. Bilodeau se sice může u soudu vyjadřovat francouzsky, ale soudce není povinen tento jazyk znát. Kanadský nejvyšší soud prohlásil za neplatné veškeré zákony přijaté od roku 1890, neboť byly vydány pouze v angličtině. V roce 1990 rozhodl odvolací soud provincie Manitoba, že zákon o státních školách není v souladu s článkem 23 Charty práv a svobod. Podle tohoto soudu nemůže školský zákon stanovovat minimální počet žáků potřebných k zahájení výuky ve francouzštině¹⁸.

V roce 1971 přijala Manitoba zákon o městě Winnipegu (*Loi de la Ville de Winnipeg*), který je jediným kanadským předpisem vyžadujícím, aby orgány města poskytovaly svým občanům služby v jazyce jazykové menšiny. Tento zákon však není vždy důsledně aplikován, a to ani v Saint-Boniface, součásti Winnipegu, kde frankofonní populace tvoří tři čtvrtiny všech obyvatel.

Na základě rozhodnutí nejvyššího kanadského soudu z roku 1979 platí na území Manitoby stále Ústavní zákon o Manitobě z roku 1870. Frankofonní poslanec má právo vystoupit se svým projevem ve francouzštině, ale musí požádat předsedu zákonodárského shromáždění o předběžný souhlas. Frankofonní obyvatelé Manitoby mají právo hovořit u soudu francouzsky a jejich projev je tlumočen do angličtiny, neboť jen velmi málo soudců v Manitobě umí francouzsky¹⁹. Většina úředních dokumentů a formulářů je k dispozici v obou dvou úředních jazycích, avšak bilingvních úředníků je v Manitobě minimum. Podle výsledků průzkumu provedeného v roce 1991 demografem Michelelem Paillé chodilo do škol s vyučovacím jazykem francouzským ve školním roce 1986-1987 29,4 % žáků (5 211 ze 17 754), kteří měli podle zákona právo navštěvovat školu s vyučovacím jazykem francouzským. Počet žáků využívajících práva na výuku v mateřštině byl tedy výrazně vyšší než v dalších dvou atlantských provinciích. V Manitobě existuje 21 škol s vyučovacím jazykem francouzským, do kterých chodí asi 5 000 žáků. 9,23 % dětí chodí do škol s vyučovacím jazykem anglickým, kde jsou francouzsky vyučovány některé vybrané předměty, a 47,4 % žáků a studentů studuje francouzštinu jako cizí jazyk. V Manitobě existuje i frankofonní *Collège universitaire de Saint-Boniface*, nejstarší pomaturitní vzdělávací zařízení s vyučovacím jazykem francouzským na kanadském Západě. Kolej od jejího založení v roce 1818 až do roku 1969 spravovala katolická církev (zejména jezuité)²⁰. V současnosti je řízena frankofonní komunitou v Manitobě. Ve městě Saint-Boniface vychází týdeník *La Liberté*

založený již v roce 1913 a frankofonní obyvatelé provincie mohou poslouchat ve své mateřštině vysílání rozhlasových stanic Radio-Canada²¹ a CKXL – Envol 91 fm²².

Předseda vlády provincie Manitoba představil na každoročním setkání frankofonní menšiny v Saint-Boniface opatření, která by měla zlepšit postavení frankofonní populace v Manitobě. Počítá se s tím, že 150 veřejných institucí v Manitobě by mělo nabízet své služby v angličtině i francouzštině, a v plánu je i dvojjazyčné silniční značení. Předseda vlády rovněž slíbil, že při přijímání nových úředníků bude upřednostňovat bilingvní uchazeče. Řada těchto slibů však zůstala do dneška nenaplněna a práva frankofonní menšiny nebyla v Manitobě dosud zakotvena v žádném zákoně. Francouzštinu ovládá nejen velmi málo úředníků řízených provincií, ale i úředníků federálních (anglicky i francouzsky mluví pouze 6,9 % všech federálních státních úředníků působících v Manitobě).

6. Závěrem

Situace frankofonních menšin v préríjních provinciích Alberta, Saskatchewan a Manitoba je velmi složitá. Frankofonní mluvčí mají pouze minimální práva zaručená kanadskou ústavou, která navíc díky své roztříštěnosti a neschopnosti majoritní anglofonní populace komunikovat francouzsky mohou jen obtížně uplatňovat. Situace frankofonních menšin se v anglofonních provinciích v posledních letech výrazně zlepšila, ale préríjní provincie patří společně s Britskou Kolumbií a Newfoundlandem k provinciím, kde je prakticky nemožné komunikovat s úřady francouzsky. Omezeno je i právo rodičů posílat děti do škol s vyučovacím jazykem francouzským. Počet i podíl francouzsky mluvících obyvatel v Albertě, Saskatchewanu a Manitobě se neustále snižuje a frankofonní populace je jazykově asimilována většinovým anglofonním obyvatelstvem.

Poznámky

¹ V minulosti to byla ještě samozřejmě příslušnost ke katolické církvi.

² Výraz „préríjní provincie“ je poněkud zavádějící. Skutečné travnaté prémie najdeme dnes již jen na jihu Saskatchewanu. Slovo prémie se dnes v Kanadě užívá spíše pro označení rozlehlých obilných lánů sahajících až za obzor.

³ Přitom ještě na konci 19. století mluvila většina obyvatel Alberty francouzsky.

⁴ Mezi oběma městy existuje od nepaměti velká rivalita. Obyvatelé Edmontonu mluví o Calgary jako o „městě krav“ (*Cowtown*), neboť toto město, na rozdíl od Edmontonu, který

vděčí za svůj rozvoj farmám pěstujícím obilí, kdysi zbohatlo především díky chovatelům dobytka.

⁵ Trestní záležitosti jsou v kompetenci federace a nikoliv jednotlivých provincií.

⁶ Rozhlasová stanice *Radio-Canada* vysílá z Edmontonu.

⁷ Hlavní atrakcí obce je obrovská socha včely.

⁸ Obdobně jako v Albertě a Britské Kolumbii mluvila v minulosti většina obyvatel provincie francouzsky.

⁹ V roce 1971 byla francouzština mateřtinou 3,4 % obyvatel Saskatchewanu.

¹⁰ V roce 1971 byla angličtina mateřským jazykem 74 % obyvatel provincie a některý z neúředních jazyků byl mateřtinou 22,6 % populace.

¹¹ Město Saskatoon založil metodistický mnich John Lake. Původně chtěl nazvat osadu podle své sekty, ale když ochutnal červené bobule *misaskwatomín*, vytvořil z jejich názvu pojmenování Saskatoon.

¹² V roce 1987 proběhl v Saskatchewanu první soudní proces v trestní záležitosti vedený ve francouzštině od roku 1905.

¹³ Tomuto zákonu se v Saskatchewanu říká zkráceně „jazykový zákon“.

¹⁴ Rozhlasová stanice *Radio-Canada Saskatchewan* vysílá z Reginy.

¹⁵ Noví imigranti se v Manitobě prakticky neusazují a mateřtinou dalších generací imigrantů a původních obyvatel Kanady se stává angličtina.

¹⁶ Ve Winnipegu žijí rovněž takřka dvě třetiny všech obyvatel Manitoby.

¹⁷ Biskupství, kostely, školy, univerzitní kolej atd.

¹⁸ K zahájení výuky ve francouzštině bylo v provincii Manitoba potřeba aspoň 10 žáků.

¹⁹ V nedávné době byl navíc uzavřen soud v Saint-Boniface, kde žije většina frankofonní populace.

²⁰ Jezuité spravovali *Collège universitaire de Saint-Boniface* v letech 1885 – 1969.

²¹ *Radio-Canada* zahájilo své vysílání pro Manitobu a severozápad Ontaria ze svého studia ve městě Saint-Boniface již v roce 1984.

²² Tato rozhlasová stanice, která má rovněž sídlo ve frankofonní metropoli provincie Saint-Boniface, vysílá pro 40 000 posluchačů bydlících ve Winnipegu a jeho okolí.

Literatura

- ALLAIRE, G. (2001): *La francophonie canadienne*. AFI – CIDEF, Québec.
- BASTARACHE, M. (1986): *Le principe d'égalité dans les langues officielles*. In: Les droits linguistiques au Canada, Les éditions Yvon Blais, Montréal, s. 519-547.
- BASTARACHE, M. (1986): *Le bilinguisme dans le domaine judiciaire*. In: Les droits linguistiques au Canada, Les éditions Yvon Blais, Montréal, s. 125-179.
- BOUCHARD, Ch. (2002): *La langue et le nombril*. Éditions Fides, Québec.
- BRAËN A. (1986): *Le bilinguisme dans le domaine législatif*. In: Les droits linguistiques au Canada, Les éditions Yvon Blais, Montréal, s. 69-123.
- CAJOLET-LAGANIČRE, H., MARTEL, P. (1995): *La qualité de la langue au Québec*. Institut québécois de recherche sur la culture, Québec.
- CALDWELL, G., WADDEL, É. (1982): *Les anglophones du Québec de majoritaires à minoritaires*. Institut québécois de recherche sur la culture, Québec.
- CALVET, L.-J. (1999): *La guerre des langues*. Hachette Littératures, Paris.
- CORBETT, N. (2000): *Langue et identité*. Presses de l'Université Laval, Québec.
- DIONNE, R. (1984): *Le Québec et sa culture*. Naaman, Sherbrooke.
- FOREST, J. (1996): *Anatomie du parler québécois*. Les éditions Tryptique, Montréal.
- FOUCHER, P. (1986): *Les droits linguistiques en matière scolaire*. In: Les droits linguistiques au Canada, Les éditions Yvon Blais, Montréal, s. 269-325.
- FRENETTE, Y. (1998): *Brève histoire des Canadiens français*. Boréal, Montréal.
- HARVEY, C. J., MACDONELL, A. (1997): *La francophonie sur les marges*. Presses universitaires de Saint-Boniface, Winnipeg.
- LECLERC, J. (1992): *Langue et société*. Mondia Éditeurs, Laval.
- MORISSET, J.-M. (1989): *Le français dans les Prairies ou la mise au ban de l'histoire*. In: Territoires et minorités, ACFAS, Montréal.
- PAILLÉ, M. (1991): *Les écoliers admissibles à recevoir leur instruction en français ou en anglais*. In: Notes et documents 80, Conseil de la langue française, Québec.
- POIRIER, C. (1994): *Langue, espace, société*. Presses de l'Université Laval, Québec.
- ROVNÁ, L., JINDRA, M. (2000): *Dějiny Kanady*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- THÉRIAULT, J.-Y. (1999): *Francophonies minoritaires au Canada*. Éditions d'Acadie, Moncton.

Čas jako faktor sociální interakce

Princip časové rovnosti v televizních diskusních pořadech

Viktor Meca

„Čas umocňuje mezilidské vztahy. Nemůžeme se ho dotknout, ochutnat ho, cítit, slyšet nebo jej vidět, ale přece si čas uvědomujeme. Časové změny nám podávají zprávy.“ (King 1979)

Význam času v životě moderního člověka je zřejmý. Přesto jenom málo z nás si je ochotno připustit, že časový faktor a nakládání s časem má na sociální interakci mnohem větší vliv, než se na první pohled zná. Nejprve se zamyslíme nad tím, jakou funkci zastává čas v běžném mezilidském chování, následně si všimneme některých specifík politických diskusních pořadů.

Nejmarkantněji se prožívání časových atributů projevuje v pracovním procesu. Pracovní doba se obvykle jeví jako závazná norma, jejíž porušení může mít dalekosáhlé důsledky. Interpretujeme zpoždění zaměstnance jako nedostatek zájmu o práci. Časové „hry“ mohou rovněž významně poznamenat průběh pracovní schůzky. Když někoho necháme čekat, dáváme mu najevo svou převahu (Lewis 1993). Naopak když přijdeme někam dříve, signalizujeme vysokou míru zájmu se s druhým setkat. Pokud někdo přijde na sekundu přesně, vyjadřuje tím snahu o navození partnersky rovnocenného postavení a zároveň snižuje míru emotivního prožívání, která se v negativním smyslu projevuje při čekání na toho druhého, obvykle v podobě rozličných nervózních a přeskokových reakcí jako přešlapování na místě, kouření cigarety apod. Na druhou stranu může pedantská přesnost a dochvilnost a zejména vyžadování této dochvilnosti po druhých (vědomě i nevědomě) tuto rovnocennost narušit a snížit sympatie k dotyčné osobě. A konečně je tady neopominutelný faktor spojený se snahou přijít včas, obzvláště tehdy, kdy tato snaha naráží na odpor řady objektivních překážek, jako jsou nečekaná setkání se známými, zpoždění dopravního prostředku nebo selhání budíku. Tento stres se pak nepochybně promítne do dalšího interakčního aktu, a to i tehdy, když požadovanou dobu schůzky nakonec přece jen stihneme. Slovní projev je zpočátku narušen nejen neschopností se plně myšlenkově soustředit, ale i dočasnou nezpůsobilostí přirozeně zkoordinovat mluvenou řeč s neverbálními projevy. Nejvýraznějšími takovými projevy jsou pak lapání po dechu, zarudlý obličej, pot na čele, nepřítomný pohled -

tedy autoregulační mechanismy spojené se zvýšenou fyzickou (i psychickou) námahou, jako je například běh po schodech do čtvrtého patra, kde se naše schůzka koná.

Ve veřejných prostorech nebo v prostředí, kde není prostor jednoznačně definován, často platí zákonitosti *časové teritoriality* (Černoušek 1992). Např. zakoupením lístku v předprodeji si rezervují dočasné místo v divadle, kině a na tribuně. Tato svá dočasná teritoria markantně zvýrazňujeme osobními předměty, jimiž značujeme příslušný prostor. Politici na začátku diskusního pořadu rozloží před sebe na stůl své psací potřeby, poznámkové bloky, různé dokumenty, čímž dávají najevo nejen svou připravenost a participaci na pořadu, ale nevědomky rozšiřují svůj fyzický prostor v diskusním studiu.

Význam lidského chování interpretujeme jinak v závislosti na denní době (např. zívání ráno, v poledne a večer). Při této interpretaci však nesmíme zapomenout na situační kontext, ve kterém k jednání dochází. Jednotlivé kultury a národy se liší ve vnímání a postoji k času (např. uspěchaní Západoevropané a klidné, o čas se nestarající africké pralesní kmeny). V rámci určité situace se pak liší i naše vnímání času (čas se nám vleče, když se nudíme, na něco čekáme apod.). Také role denního režimu, časového rozvrhu činností, mívá individuální povahu. Netýká se to jen nařizování budíku, stravovacího režimu, ale v moderní době též rytmu mediálních hodin. Existuje tak doba soap oper, televizních zpráv či celovečerních filmů. Z výše uvedených pohledů je zřejmé, že lidské chápání času má ryze subjektivní povahu. „*Vychází najevo, že koncepce čas od času není od Boha, ani od přírody. Je to rozmlouvání člověka se sebou samotným, rozmlouvání o stroji a s pomocí stroje, který člověk sám vytvořil,*“ dokazuje tuto subjektivnost Lewis Mumford (in Postman 1999).

Rovněž během krátké interakce působí na účastníky nakládání s časem. Délka promluvy mluvčího ve vztahu k délkám promluv ostatních signalizuje společenský status, postavení ve skupině, respektování ze strany druhých apod. Čas zde vystupuje jako určitý mocenský prvek. „Kdo ovládne čas, má moc.“ Čím někdo déle mluví, tím se zdá mocnější. Proto se nám jeví ti, kteří nás nepouští ke slovu, arogantními a silnějšími než my, a proto se jim jakýmkoliv způsobem snažíme jejich monologickou promluvu přerušit, či alespoň narušit. Pokud není možné ujmout se slova přímo verbálně, činíme tak alespoň neverbálně, a to ať už negativně (např. kroucením hlavy, zvedáním očí, vyhýbáním se očnímu kontaktu, zaujetím opačného tělesného postoje či jiným přeskokovým jednáním), nebo pozitivně (např. souhlasným přikyvováním, potleskem, upřeným pohledem). V obojím případě dáváme najevo, že my jsme tady taky, a že dotyčný mluví na úkor našeho času - buď vynuceně, nebo s naším svolením.

Rovnost podmínek se proto v televizi signalizuje rovností dělby vysílacího času¹, což je také podchyceno ve volebním zákoně. Rovněž v politických diskusních pořadech je tato časová rovnost, když už ne dodržována, tak alespoň proklamována. Moderátor zde vystupuje jako určitý soudce, který rozhoduje o tom, komu přidělí čas a komu jej zase vezme. V některých těchto televizních debatách se dokonce měří čas pro vyjádření se k problému či otázce (např. Nedělní partie na Primě). Toto odpočítávání času, často doprovázené zvukovou kulisou, však na druhou stranu může tuto rovnost snižovat. Vyměřený čas působí na mluvčího stresově a narušuje plynulost projevu. Stává se, že účastník nestačí dokončit to, co chtěl říct, nebo je naopak příliš rychle s projevem hotov. Rovnost v čase je tak narušena řečnickými a hlasovými schopnostmi jedince. Snaha o optimalizaci poskytnutého času vede ke zvyšování řečového tempa a s ním spojeným verbálním chybám a celkové nesrozumitelnosti projevu. Příliš pomalé tempo řeči se pak spojuje se špatnými řečnickými schopnostmi jedince, ale také může svědčit o někom, kdo chce říct, že má čas pod svou kontrolou a může si tedy dovolit mluvit pomalu.

Předem stanovená a důsledně dodržovaná časová rovnost účastníků diskusních pořadů však může mít paradoxně negativní dopad na televizní diskusi, ba dokonce proměnit seriózní debatu jen v další komerční zábavní trhák, kdy se divák baví útržkovitým a argumenty nepodloženým napadáním hostů navzájem a jejich vztekajícími se tvářemi. A to všechno proto, že se účastníci dostávají do určité časové tísně, která se následně odráží i v jazykové roztříštěnosti a diskontinuitě. K tomu se přidává další fakt, jak uvádí Postman (1999) ve své charakteristice amerických diskusních pořadů: *„Je-li televizní show v plném proudu, je takřka nepřipustné říct „Musím si to promyslet.“, „Nevím, co máte na mysli, když říkáte...?“ nebo „Odkud máte tuhle informaci?“. Podobný typ rozpravy nejen zpomaluje tempo, ale vytváří také dojem nejistoty nebo nekonečnosti pořadu. Televizní režiséři už dávno přišli na to, že myšlení nepůsobí v televizi dobře. Není na něm totiž nic zvláštního k vidění.“* A tohle víceméně platí i pro naši televizní scénu. Argumentace se obvykle ztrácí pod snahou účastníků v „utrženém“ čase co nejlépe prezentovat široké veřejnosti nikoli své názory, ale svou vlastní osobnost. Postman charakterizoval jeden diskusní pořad, kde bylo jednotlivým účastníkům striktně přiděleno pět minut, aby se vyjádřili ke každému tématu, těmito slovy: *„V čase, který jim byl vyměřen na začátku, i v následujících minutách spíše rozváděli vlastní stanoviska nebo se pokoušeli zanechat určitý dojem. Nikdo se zjevně nechtěl připravovat o jemu přidělený čas upozorňováním na vystoupení někoho jiného.“*

---

¹ Časovou rovnost chápeme jako dobu určenou přibližně stejným dílem jednotlivým aktérům televizní

Tento boj a shon o největší podíl na čase je typický pouze pro moderní společnosti, dle McLuhana (1991) pro společnosti literárního typu: „*Z našeho dělení času do uniformních, vizuálně představitelných jednotek pochází náš pocit trvání a naše netrpělivost při prodlevách mezi událostmi. Takovýto pocit netrpělivosti nebo času jako trvání je u neliterárních kultur neznámý.*“ Dle něj se nejenom práce, nýbrž také jídlo a spaní přizpůsobily hodinám a neorganickým potřebám. Dokonce i oblékání začalo prodělavat každoroční obměnu způsobem, který vyhovuje průmyslu. Hodiny se tak proměnily z majitele a strážce času na „otroky času“. Podle Postmana (1999) by zas takový přístup k času mohl být důsledkem televizního věku, kde se zábava stává metaforou komunikace a tento televizní styl komunikace proniká do všech oblastí každodenního života. „*V soudních síních, školních třídách, operačních sálech, v zasedacích síních, kostelích a dokonce i v letadlech už spolu Američané nemluví, ale jeden druhého baví. Nevyměňují si myšlenky; vyměňují si obrazy. Nevedou spory pomocí tvrzení; přou se prostřednictvím svého vzhledu, zhlédnutých reklam a novinek ze světa celebrit.*“ A tak když se průměrná délka zpravodajského příspěvku pohybuje v rozmezí 30 až 45 sekund, proč by měl hovořit déle účastník diskusního pořadu.

V souvislosti s televizními diskusními pořady pak můžeme rozvinout tzv. *princip časové rovnosti účastníků diskuse*², což znamená, že každý politik by měl mít vyhrazen stejný čas pro prezentování svých názorů. Tato rovnost by se měla projevovat jednak v rámci po sobě následujících promluv (při vyjádření stanoviska k určitému problému), ale rovněž v rámci celé diskuse. Přestože snaha o prosazení tohoto principu je v politických diskusních pořadech evidentní, jeho naplnění poznamenává řada činitelů.

V prvé řadě je to osoba moderátora, protože ten řídí diskusi a obvykle uděluje politikům slovo. Jestliže tedy moderátor chce někoho evidentně zvýhodnit – třeba proto, že tíhne sympatiemi k jednomu politikovi – mohou tomu ostatní účastníci diskuse jen stěží čelit. Tuto komunikační výhodu může moderátor nastolit i nevědomky, například volbou problémů, o nichž se bude diskutovat. Ne vždy probírané téma vyhovuje oběma stranám diskuse. Ne každý politik je kompetentní vyjadřovat se k dané problematice. Bude-li se hovořit např. o zasedání vlády, může o tomto tématu dalekosáhle hovořit premiér, méně pak předseda odborových svazů. Aby naplnil princip časové rovnosti, měl by moderátor v tomto případě zvolit jako další téma činnost odborů.

---

prezentace.

² Tento koncept jsem dokazoval v rámci své analýzy televizních politických pořadů diskusního typu (Meca 2002). Zkoumány byly pořady V pravé poledne, 7 čili sedm dní, Nedělní partie, Přísně veřejné !? a Kotel odvysílané v období od 16. ledna do 27. února 2000.

Ale ani v případě maximální moderátorovy snahy o rovné postavení politiků nemusí diskuse končit stejným podílem účastníků na diskusním čase. Všichni participanti pořadu totiž silně ovlivňují moc moderátora (udělovat a odebírat slovo) svým chováním. Na boji o čas se významně podílejí zejména některé neverbální aktivity: mluvčí hájí své právo mluvit například tím, že se vyhýbá pohledům moderátora, zintenzivňuje svou gestikulaci, zvyšuje svůj hlas apod. Není tedy divu, že vítězem pořadu (z hlediska největšího podílu na vysílacím čase) bývají spíše politici neverbálně aktivnější. Tato „diskusní asertivita“ obvykle koresponduje s medializací osobnosti – tzn. s nabytými zkušenostmi z předchozích diskusních pořadů. Na druhou stranu se popularita hosta může odrazit i v jeho menším úsilí o získání slova, protože moderátor mívá tendenci obracet se častěji s dotazy na celebrity, nechává tyto osoby vždy reagovat na protiargumenty dalších hostů apod. Platí tedy, že diskusní pořady jsou rovnocenné, pokud v nich vystupují stejnou měrou medializované a populární osobnosti.

Ať už jsou výchozí podmínky diskuse jakékoliv, můžeme v politických pořadech sledovat doslova boj o ovládnutí času, resp. o nastolení časové rovnoprávnosti. Hovořit můžeme v této souvislosti o *časových kompenzacích*. Ty se mohou projevit jednak podobnou délkou po sobě následujících promluv, jednak akumulací délky promluvy opomíjeného účastníka na dobu tvořenou součtem časů předcházejících promluv. Nezřídka k této kompenzaci vybízí přímo moderátor („Teď byste měl poskytnout podobný čas zase panu poslanci X“). Kompenzace však nemusí být vždy adekvátní. Je to dáno jednak mírou asertivity hosta, jednak přirozeným limitem pro délku promluvy v diskusi, který jen výjimečně přesahuje jeden a půl minuty. V neposlední řadě též subjektivním vnímáním času, kdy opomíjenému účastníkovi vyhovuje i kratší projev. V zásadě jsou časové kompenzace průvodním jevem všech diskusí.

Promluva mluvčího prochází v diskusi několika kritickými okamžiky, které rozhodují o tom, zda promlouvající bude pokračovat ve svém projevu, nebo se slova ujme jiný účastník. V této souvislosti hovoříme o tzv. turn-taking aktivitách (Hoffmannová 1994), tedy o verbálních a neverbálních projevech účastníků diskuse. Hosté se mohou například o slovo hlásit zvednutím ruky, zaujetím polohy s rukama v bok, kroucením hlavy, úsměvem, různými zvukovými projevy (odkašlání, cinknutí do skleničky, vzdychání apod.). Mluvčí zase zrychlují tempo, zintenzivňují intonaci a gestikulaci aj. Nárůst turn-taking aktivit kulminuje právě v oněch kritických okamžicích projevu.³ Nejprve na samém počátku promluvy, dokud se mluvčí neujistí, že pro sebe slovo skutečně získal, dále pak při překročení půlminutové

hranice (v závislosti na typu diskusního pořadu mezi 20 až 40 sekundami). V tomto okamžiku hovořím o *fázi tolerantního odporu* účastníků. V této fázi si mluvčí může udržet slovo, pokud optimálně verbálně i neverbálně zareaguje; v takovém případě jej ostatní mohou ještě krátkou dobu tolerovat. Další zintenzivnění nesouhlasných projevů nastává zhruba po překročení tohoto akceptovaného času, tedy zhruba okolo jedné minuty⁴. Pro mluvčího je čím dál obtížnější, až nemožné udržet si slovo kvůli stále agresivnější nevoli naslouchajících účastníků (*fáze agresivního odporu*). Na druhou stranu při déle trvajícím projevu můžeme vysledovat také určitou rezignaci naslouchajících, která se projeví poklesem neverbálních aktivit.

Jako překvapující se může jevit zjištění, že v pořadech s přítomným publikem se princip časové rovnosti vztahuje do určité míry i na diváky. Dotýká se to zejména po sobě následujících promluv. Například v pořadu Kotel trvala promluva hosta či diváka průměrně půl minuty.⁵ Publikum se tak aspoň na chvíli dostává do rovnocenného vztahu vůči „mocnému“ ministrovi či jinému politikovi.

Uvědomění si času jakožto významné nevědomé neverbální kategorie nám může poodhalit některé zákonitosti, které se odehrávají v sociální interakci. Pozorování četnosti a způsobů neverbálního chování v časové struktuře projevu by mohlo vést k vytvoření „ideálního“ účastníka diskusního pořadu. Na druhou stranu by tato znalost mohla přispět i tvůrcům a moderátorům těchto pořadů, aby v televizních diskusích opravdu vznikla proklamovaná rovnost účastníků. Je nasnadě otázka, zda se princip časové rovnosti neuplatňuje také v běžné interpersonální komunikaci lidí.

Literatura

ČERNOUŠEK, M. *Psychologie životního prostředí*. Praha: Carolina, 1992.

DUBNIČKA, J. *Čas a kauzalita*. Bratislava: Veda, 1986.

MECA, V. *Neverbální elementy v televizních politických pořadech*. Rigorózní práce. Praha: FSV UK, 2002.

HOFFMANNOVÁ, J. „Řeč očí“ v konverzační analýze a interakční sociolingvistice. In *Štylistika neverbálnej komunikácie*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1997, s. 86-93.

---

³ V analýze byla sledována četnost projevů v čase – tedy verbálních vstupů a přeskokového chování moderátora a naslouchajících a změn v neverbálním chování, které byly viditelné na obrazovce.

⁴ Stanovit přesnou hranici nebylo ani u jednoho diskusního pořadu možné.

⁵ Je evidentní, že v pořadech s přítomným publikem se turn-taking aktivity směřující k udržení slova mívají účinkem.

KING, R. G. *Foundamentals of Human Communication*. New York: Macmillan Publishing Co., 1979.

MCLUHAN, M. *Jak rozumět médiím: Extenze člověka*. Praha: ODEON, 1991.

POSTMAN, N. *Ubavit se k smrti. Veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 1999.

Z jazykovědných pracovišť

Poznámka: Akademický bulletin, vydávaný Tiskovým odborem SSČ AV ČR, v poslední době uveřejňuje postupně v jednotlivých číslech informace o historii a současných aktivitách jednotlivých vědeckých společností. V čísle 5 letošního ročníku (s. 10-11) byla na přání redakce uveřejněna i informace o Jazykovědném sdružení. Protože Akademický bulletin nepochybně není dostupný všem (zvláště mimopražským) členům JS, přetiskujeme tento text pro případné zájemce i v Jazykovědných aktualitách.

Jazykovědné sdružení ČR

bylo založeno 4. září 1956. Při tehdejší Československé akademii věd se zrodila nová vědecká společnost - a řekněme rovnou, že to nebyl bezproblémový příchod na svět chtěného, nadšeně vítaného novorozence, které by dostalo do vínku samé naděje a šťastnou budoucnost. Jeho zrod byl totiž poněkud poznamenán stínem Pražského lingvistického kroužku, tohoto seskupení vynikajících představitelů jazykovědy, literární vědy, estetiky a dalších blízkých společenských věd, které ve 20. a 30. letech 20. století získalo pražské vědě světový věhlas a pro které bohužel na počátku 50. let v českém vědeckém klimatu už nebylo místo. S tímto mateřským znaménkem náhrady za proslulý PLK se tedy Jazykovědné sdružení muselo vyrovnat; z dnešního pohledu řady lingvistů, kteří této společnosti věnovali léta svého poctivého úsilí a prožili s ní dobré i zlé, však lze říci, že obhájilo své právo na existenci v českém jazykovědném životě a že v jeho činnosti odkaz PLK, nimbus slavných pražských strukturalistů, zůstal trvale přítomen. Ostatně stačí pohlédnout na seznam předsedů Jazykovědného sdružení: tři z nich, kteří stáli v jeho čele od počátku až do r. 1972, profesori K. Horálek, V. Skalička a J. Vachek, byli předválečnými členy PLK a patřili k nejvýraznějším žákům generace otců-zakladatelů. V období po roce 1989 byl Pražský lingvistický kroužek obnoven a obě společnosti harmonicky spolupracují.

Svou činnost tedy nová společnost zahájila v září 1956 ustavující schůzí a přednáškou zvoleného předsedy K. Horálka O poměru jazykovědy k vědám příbuzným. Ve svém programu si vytkla mj. cíl „podněcovat a pěstovat vědeckou práci v oboru jazykovědy obecné a srovnávací, jazykovědy slovanské i české“ a „pečovat o vzdělávání a třibení spisovného jazyka“. Dále vytvářet prostředí pro plodnou diskusní výměnu názorů, umožňovat kontakty

jazykovědců z různých pracovišť a vychovávat vědecký dorost. Od vyhlášení tohoto programu uplynula polovina století, v níž se jazykověda i příbuzné obory rychle a mnohostranně rozvíjely; v r. 1956 se ještě mnoho nevědělo o „nových směrech v jazykovědě“, o „komunikačně-pragmatickém obratu“, neřku-li třeba o počítační a korpusové lingvistice; také silnou orientaci na spisovný jazyk bychom dnes asi poněkud zrelativizovali... Přesto si Jazykovědné sdružení až po dnešek podrželo všechny hlavní akcenty, jež byly v úvodním programu formulovány.

Hlavní dominantou činnosti JS se od počátku staly přednáškové večery s diskusemi na aktuální témata. Probíhaly v pražském ústředí, paralelně však i v Brně, kde byla pobočka JS založena vzápětí, 31. října 1956 (předsedou byl zvolen F. Trávníček). Zejména v první polovině 60. let pak postupně přibývaly pobočky v dalších městech - sídlech vysokých škol nabízejících studium češtiny a dalších jazyků: v Olomouci, do r. 1965 ještě v Plzni, Ostravě, Hradci Králové (pak ještě přibyla v r. 1971 pobočka v Ústí nad Labem a v r. 1983 v Českých Budějovicích). Už v r. 1965 tak mělo JS více než 250 členů; zdálo by se, že jejich počet od té doby ani příliš nevzrostl, tehdy se však mezi ně počítalo i zhruba 80 členů slovenské společnosti Združenie slovenských jazykovedcov. Ta měla sídlo v Bratislavě a pobočky v Nitře, Banské Bystrici a Prešově; s postupem času se však osamostatnila (jako Slovenská jazykovedná spoločnosť) a zachovala si pevné pracovní i přátelské vztahy k lingvistům českým. V posledních desetiletích se počet členů samostatného Jazykovědného sdružení České republiky ustálil asi na 330 členech. Ještě se však s obdivem zastavme u toho, že v 60. letech se v pražském ústředí uskutečnilo třeba i 33 přednášek za rok, s průměrnou účastí 40 přítomných na jednom večeru! A ani Brno za tímto zničujícím tempem nikterak nezaostávalo. V této hektické aktivitě dnes nemůžeme někdejší jazykovědné obci konkurovat; ostatně i tehdy se postupně ozvaly hlasy, že přemíra akcí začíná být na úkor návštěvnosti i kvality a že je třeba ji regulovat. Časem se rytmus přednášek v Praze a Brně usadil na dvou přednáškách za měsíc, a tak je tomu v podstatě dodnes. V ostatních pobočkách je akcí pochopitelně méně.

Přednášky tedy vždy sloužily rozvíjení vzájemné informovanosti odborníků z různých pracovišť (včetně mladých adeptů), uspokojení jejich zvědavosti na aktuální novinky, které vývoj oboru přinášel, a jejich kontaktům s bohemisty, slavisty a předními jazykovědci ze zahraničí. Mezi přednášejícími jsou proto od počátku význační představitelé jazykovědy polské, ruské (o slovenské nemluvě) a odborníci na další slovanské jazyky: např. V. V. Vinogradov, R. I. Avanesov, A. V. Bondarko, J. Kurylowicz, S. Rospond, S. Urbanczyk, L. Andrejčin, F. Bezlaj, E. Pauliny, J. Ružička, Ľ. Novák a mnozí další. Přijíždějí i slavisté západní, třeba R. Auty, A. Vaillant, M. Vey. V letech 1957 a 1969 se v seznamech přednášek

mihne i zakladatel Pražského lingvistického kroužku, filolog světového jména Roman Jakobson; lze už jen litovat, že jemu ani české lingvistice nebylo v poválečném období dopřáno, aby se do Česka vrátil k trvalému působení či aspoň k dlouhodobějšímu pobytu (z jeho nedávno vydané korespondence víme, jak po tom toužil). Přednáší celá galerie předních českých jazykovědců: od starších nositelů hvězdných jmen (B. Havránek, V. Skalička, K. Horálek, J. Vachek, P. Trost, F. Kopečný, A. Jedlička, J. Bělič) až po silnou generaci těch, kdo už se z pohledu mladších generací rovněž stali klasiky (v Praze např. F. Daneš, K. Hausenblas, P. Sgall; v Brně J. Bauer, A. Erhart, J. Firbas, M. Grepl, J. Chloupek, M. Jelínek, A. Lamprecht, R. Mrázek, R. Večerka; v Olomouci M. Komárek, ad.).

Od počátku 60. let se v Čechách a na Moravě postupně objevují i apoštolové tzv. nových směrů či metod v jazykovědě: představitelé generativně transformační gramatiky, algebraické a kvantitativní lingvistiky, psycholingvistiky a sociolingvistiky, lingvistiky textové a pragmatické, nově formované sémantiky... České lingvistické veřejnosti věru měli co sdělit třeba S. Marcus, E. M. Uhlenbeck, F. Kiefer, R. Růžička či M. Bierwisch. V 60. letech, která kontaktům se světem přála, si český zájemce mohl vyslechnout i otce systémové lingvistiky M. A. K. Hallidaye, přednášel i neméně podnětný E. Coseriu; a i v následujících desetiletích, kdy se vědecké kontakty opět omezily, navštívil JS např. N. E. Enkvist, J. D. McCawley, G. N. Leech, B. Parteeová a další významné postavy světové jazykovědy. Jejich myšlenky padaly na úrodnou půdu a byly v Čechách a na Moravě originálním a svébytným způsobem rozvíjeny. Svědčí o tom v JS třeba přednášky P. Sgalla a P. Nováka o algebraické lingvistice a strojovém překladu; J. Štindlové o mechanizaci a automatizaci v lingvistice; skutečnost, že významná představitelka kvantitativní lingvistiky M. Těšitelová stanula na dvě období v čele JS. Nebo přednášky F. Daneše o větných vzorcích. Nebo nové kontexty, do kterých zařazují českou stylistiku z jedné strany K. Hausenblas, z druhé L. Doležel...

Kromě přednášek informujících o aktuálních výzkumných tématech si však časem u členů JS získaly oblibu i slavnostní večery věnované životním výročím významných lingvistů. Představují krásnou příležitost vyslechnout si výklad váženého jubilanta i tzv. laudatio (proslov o jeho životě a díle), moci mu osobně poblahopřát a poděkovat. Výjimečně bývají uspořádány i vzpomínkové večery k výročí jubilantů již bohužel zesnulých.

Dá se také říci, že bez účasti JS se v Česku už dlouho neobejde vznik žádného velkého lingvistického díla. Svou koncepci přišli kdysi do JS přednést zakladatelé rozsáhlých projektů - Staroslověnského slovníku a Staročeského slovníku. K. Horálek od poloviny 70. let zapojil JS do realizace své vize nové akademické Mluvnice češtiny, JS pomáhalo organizovat diskuse i vydávat interní materiály. V r. 1970 JS spolupřátalo průkopnickou mezinárodní konferenci

o aktuálním členění (funkční perspektivě větné; pro laiky budiž uvedeno, že právě zde je třeba hledat jeden z největších přínosů české jazykovědné teorie lingvistiky světové). Jako mimořádně významný „vedlejší produkt“ práce na knize o větných vzorcích v češtině vycházejí v r. 1974 v Ústavu pro jazyk český za účasti JS „rozhledové“ Práce o sémantické struktuře věty.

O výraznější publikační činnost ostatně JS usilovalo vždy - v mezích svých skromných prostředků. Všudypřítomný duch PLK se opět projevil v tom, že se JS v 60. letech pokusilo - zásluhou J. Vachka - navázat na někdejší slavnou sérii prací členů PLK (Travaux de Cercle Linguistique de Prague) vydáváním podobné cizojazyčné reprezentativní řady Travaux Linguistiques de Prague. Podařilo se vydat čtyři svazky, než bylo vydávání v r. 1974 zastaveno. Stejně tak JS podpořilo iniciativu J. Vachka, nejvytrvalejšího nositele idejí PLK, k vydávání prací členů pražské školy; opět se zdařilo publikovat pouze dva svazky (U základů pražské jazykovědné školy; Z klasického období pražské školy). Tiskovým orgánem JS jsou (od r. 1964) Jazykovědné aktuality, interní členský zpravodaj, který pravidelně přináší zprávy z pracovišť a informace o nových projektech, kroniku událostí a recenze vydaných publikací; kromě toho však bývá využíván i k publikaci prvních zdařilých textů studentů a doktorandů.

Protože čas přinesl i značnou specializaci lingvistických „podoborů“ a zájmovou diferenciaci celého společenství lingvistů, vznikaly postupně uvnitř JS jednotlivé odborné skupiny, pracovní skupiny, sekce apod., které (aspoň nějaký čas) organizovaly vlastní akce. Uveďme z nich po dlouhou dobu velmi iniciativní sekci lexikologickou (za vedení J. Filipce), nebo skupinu pro matematickou a aplikovanou lingvistiku, která se napojila na mezinárodní organizaci *AILA (Association Internationale de Linguistique Appliquée)*. Sekce fonetická se pustila do spolupráce s *International Society of Phonetic Sciences* a její zakladatel, M. Romportl, předseda JS v 70. letech, se stal dokonce předsedou této mezinárodní společnosti. (Její pobočka je u nás stále aktivní, členové se podílejí i na vydávání bulletinu *The Phonetician*.) Dále získalo JS i kolektivní členství v *Societas Linguistica Europaea* a poskytovalo svým členům velmi cenný servis: pomáhalo jim zajistit výjezdy na zahraniční kongresy těchto mezinárodních organizací. Delší dobu vyvíjela činnost i skupina pro balkanistiku, naopak krátce sekce slavistická. (Na slavistiku se však nezapomínalo; její reprezentant, rusista V. Hrabě, byl ve 2. polovině 80. let předsedou JS.) Poměrně dlouho a intenzivně pracovala sekce mladých vědeckých pracovníků, která pořádala vstupní přednášky začínajících lingvistů a zasloužila se o jisté stmelení generace, jež vstupovala do jazykovědy v 2. polovině 70. a v 1. polovině 80. let. Až v r. 1989 začaly přednášky ve speciální skupině pro sociolingvistiku.

A Jazykovědné sdružení po roce 1989? Mělo na co navazovat a bez problémů přeneslo svou činnost do nových společenských podmínek. Devadesátá léta jsou hlavně obdobím předsednictví J. Panevové (až na jejich konci ji ve funkci vystřídala S. Čmejrková). Je to období oživení mezinárodních kontaktů: kromě nových hvězd lingvistického nebe (např. R. de Beaugrande) se začali do Česka vracet lingvisté spjatí s tímto prostorem větší či menší částí svého života (P. Garvin, J. Neustupný, L. Doležel, L. Ďurovič, L. Matějka, R. Kocourek, J. Marvan, P. Kosta ad.), zintenzivnily se i kontakty se západními bohemisty. Přátelům a propagátorům češtiny, české lingvistiky a pražské školy, kteří se snažili naši jazykovědu podporovat v obtížném období, začalo JS udělovat diplomy svých čestných členů; jejich předání bývá spojeno s návštěvou a atraktivní přednáškou jubilanta, jak se to podařilo např. u H. Kučery (USA), P. Pognana (Francie), A. Boguslawského (Polsko), J. Horeckého (Slovensko) a řady dalších.

V tomto období byly založeny při nových univerzitách dvě nové pobočky JS (v Opavě a v Karvině) a byla navázána úspěšně se rozvíjející spolupráce s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Podle dohody z r. 1996 organizuje JS recenzní řízení pro udělování ministerských doložek nově vznikajícím učebnicím češtiny, tím se stává garantem jejich odborné i metodické úrovně, dbá na jejich soulad s aktuálními vědeckými poznatky i na vysokou jazykovou kulturu. Tato spolupráce vedla v posledních letech i k samostatným aktivitám terminologickým (pod vedením S. Machové): po spolupořádání konference o školské terminologii (r. 2001 v Praze) JS zřizuje komise, jejichž činnost směřuje k vytvoření databáze lingvistické terminologie a k výběru a stabilizaci terminologie vhodné pro učebnice a pro školní výuku.

Péče o vědecký dorost nabyla nyní formy konferencí mladých lingvistů, na jejichž každoročním konání se JS podílí a pomáhá zajistit i publikaci výsledků. V posledních letech byly příspěvky mladých účastníků uveřejněny v Jazykovědných aktualitách. Ostatně - díky spolupráci s RVS a s MŠMT ČR - v tomto období se podařilo poněkud zvětšit rozsah bulletinu a využít této publikační možnosti k završení řady projektů JS. Zvláštní čísla Jazykovědných aktualit byla např. věnována zasedání Komise pro gramatickou stavbu slovanských jazyků Mezinárodního komitétu slavistů nebo konferenci „Výuka mateřského jazyka na konci třetího tisíciletí“. Dále byl v časopise poskytnut prostor pro zveřejnění výsledků ankety bohemistů o současné situaci češtiny (o postojích k prostředkům spisovným a nespisovným, k variantnosti a vlivům cizích jazyků, o úkolech kodifikace apod.). Kromě toho Jazykovědné aktuality v posledních letech - díky vedoucímu redaktorovi J. Kořenskému - přinesly velmi živé a podnětné diskuse (na diskusi o uplatnění počítačů v lingvistice, která

začala už na konci 80. let, navázala mj. diskuse „o obecné češtině dnešní a zítřejší“, nebo „o jazyku a jazykovědě v postmoderní době“), nabídly své stránky progresivnímu odvětví korpusové lingvistiky a pomocí rozhovorů s jubilanty přiblížily čtenářům některé osobnosti současné jazykovědy.

Je zřejmé, že činnost Jazykovědného sdružení v sobě ztělesňuje kus dějin české lingvistiky. Doufejme, že jí i nadále bude platným pomocníkem, a že si zachová svou otevřenost vůči všemu novému a zajímavému.

Jana Hoffmannová

Nové publikace

Winchester Simon: The Professor and the Madman

A Tale of Murder, Insanity, and the Making of the Oxford English Dictionary.

Harper Perennial. NY 1999, 242 s.

Lingvistická zkoumání mi přirozeně připadají nadmíru zajímavá, ať se týkají jakékoliv oblasti jazyka. Proto jsem okamžitě sáhla po knize, na jejíž zadní straně se anglicky říká: „Lingvistický detektivní příběh tohoto desetiletí“. „Je mnoho pravd, které lze vyvodit z této knihy např. o vztahu mezi jazykem a světem i o jemné hranici mezi zdravím a bláznovstvím.“ (překl.aut.) Tato hodnocení se v americkém tisku r. 1998 – 99 vztahovala ke knize Simona Winchestera *Profesor a blázen* s podtitulem *Příběh vraždy, bláznovství a tvorby Oxfordského slovníku* (OED).

Svou knihou autor beletrizuje lexikografickou práci. Je to zajímavá kombinace poutavých životopisů dvou významných lexikografů, jimiž jsou Brit dr. James Augustus Henry Murray a Američan dr. William Chester Minor, a tvorby OED od jeho počátků v 50. letech 19. stol. až do konce 20. stol.

Struktura knihy

Knihy přináší spoustu méně známých informací z historie anglické lexikografie, konkrétně z historie tvorby OED. Každá z jedenácti kapitol, stejně jako Předmluva, Doslov, Autorská poznámka, Poděkování a Doporučení další četby, začíná jedním slovníkovým heslem OED, jehož heslové slovo se tím či oním způsobem vztahuje k hypertématu kapitoly (např. *mysterious, murder, sesquipedalian, elephant, acknowledgment*). Po přečtení několika kapitol si čtenář z těchto hesel může odvodit strukturu slovníkového hesla OED, konstatovat jeho všestrannost a bohatost, povšimne si rozmanitého využívání grafiky. Slovníkové heslo zahrnuje i citaci nejstaršího nalezeného výskytu slova. Citace začínají rokem vydání pramene, přesným uvedením pramene a končí vlastním citátem.

Níže vyčleněné tři dějové linie se v textu prolínají, chronologický sled událostí není v knize dodržován. Souvislou chronologickou dějovou posloupnost si čtenář z jednotlivých kamínek vytváří postupně sám.

Linie vzniku a tvorby OED

Počátky OED spadají do 50. let 19.stol. Rozsah slovní zásoby angličtiny v 19.stol. podle názorů tehdejších britských vzdělanců vyžadoval kvalitní popis. Proto se 5.11.1857 sešly v londýnské knihovně osobnosti vědy a veřejného života, především Statistické společnosti a Filologické společnosti, aby jednali o zahájení práce na rozsáhlém slovníku, budoucím OED. U existujících slovníků shledali řadu nedostatků především ve vymezování významu lexikálních jednotek a současně si uvědomovali jednak vzrůstající počet uživatelů angličtiny (v koloniích), jednak skutečnost, že německá a francouzská lexikografie již pokročila podstatně dál. Iniciátorem a předsedou shromáždění byl R. C. Trench, děkan z Westminsteru, zosobňující ambice Filologické společnosti. Zasedání přijalo názor R. C. Trenche, že takové dílo nemůže být dílem jednotlivce, protože každé slovo musí být spojeno s řadou citací z textů, a že se tudíž na práci musí podílet spousta dobrovolníků.

V r. 1869 se členem Filologické společnosti stal i James Murray. Udělal si jméno publikacemi o skotských dialektech, vydáváním skotské poezie a nerealizovanými plány o skloňování německých substantiv. Představitelé Filologické společnosti a Oxford University Press ho vzhledem k jeho předchozí praxi začali pokládat za možného kandidáta na funkci redaktora budoucího OED. Požádali J. Murraye, aby na ukázkou zpracoval několik slovníkových hesel. Murray si vybral slova *arrow*, *carouse*, *castle*, *persuade* a zaslal je do Oxfordu r. 1877. Vědecké společnosti se rozhodovaly téměř rok. Ukázkové příklady se jim totiž příliš nelíbily, uváděly málo citací, nelíbila se jim ani transkripce výslovnosti a debatovali o tom, zda nemají být vypuštěny etymologické informace, neboť v Británii byl právě vydán nový etymologický slovník. Teprve 26.4.1878 byl J. Murray pozván do Oxfordu na zasedání představitelů Oxford University Press. Předpokládali, že tohoto kandidáta nevyberou, ale byli překvapeni jeho zjevem a vystupováním a nakonec ho jako hlavního redaktora budoucího OED vybrali. Jednání o podmínkách zabralo další rok. Teprve 1.3.1879 byl kontrakt s J. Murrayem podepsán. Je možno říci, že tímto dnem začala práce na OED, která už nikdy neskončila.

J. Murray učinil na počátku dvě rozhodnutí: dal postavit budovu na pozemku jedné školy v Oxfordu, která bude centrem OED, a nazval ji Scriptorium; rozeslal osmistránkovou výzvu anglicky čtoucí veřejnosti, aby získal dobrovolníky ke spolupráci. Jejich úkolem bude číst a excerpovat knihy pro budoucí OED. Leták s touto výzvou byl zaslán do redakcí různých časopisů a novin, do antikvariátů, knihkupectví a novinových stánků i do knihoven. Prvně byl

vytištěn r. 1879 ve dvou tisících výtiscích. Na osmi stranách v něm Murray široce vysvětloval, co bude od excerptorů žádat, a uvedl seznam knih, které by excerptoři měli zpracovávat jako první. Byly mezi nimi knihy vydané krátce po vynalezení knihtisku, ale i knihy ze 17. a 18.stol. Seznam zahrnoval díla více než 200 autorů. Většina svazků byla vzácná a těžce přístupná a pravděpodobně byla v rukou pouze několika sběratelů. Naproti tomu některá už byla k dispozici v Murrayově nově zřízené knihovně. Excerptorům, kteří by se zavázali zpracovat tato díla, bylo možné je zaslat. Ovšem museli se zavázat, že je vrátí, což mnozí neučinili.

Přihlášeným excerptorům zaslal Murray v krátké době dva hustě popsané listy důkladně formulovaných instrukcí. Základním principem tvorby OED bylo shromažďování citací z dosud publikovaných nebo jinak zaznamenaných užití slov anglického jazyka. Tímto způsobem mělo být doloženo užití slova ve všech specifických kontextech i doba, kdy se slovo prvně vyskytlo v psaném anglickém textu. Abecedně seřazené lístečky excerptoři odesílali do Scriptoria. Později Murray svým terénním excerptorům přímo oznamoval slova, která v dané době zpracovával, a žádal je, aby je vyhledávali v četbě a zaslali mu všechny nalezené citace s příslušnými údaji.

První svazek slovníku byl publikován 27 let po slavném prohlášení Trencheho o celém projektu, a to 29.1.1884 a měl 352 stran, celý slovník měl později 15.487 stran. Přesný název: *A New English Dictionary on Historical Principles, Founded Mainly on the Materials Collected by The Philological Society, edited by James A. H. Murray, LL.D., Sometime President of the Philological Society, with the Assistance of Many Scholars and Men of Science*. V Anglii stál svazek 12 liber a 6 pencí, v USA 3.25 \$. Murrayovi bylo tehdy 47 let a předpokládal, že slovník bude ukončen za 11 let. Ve skutečnosti to bylo za 44 let.

Každý den přicházelo do Scriptoria přes 1000 lístků. Došlé excerpční lístky třídili Murrayovi asistenti. Také kontrolovali, zda nejsou chyby v pravopisu. (Murray měl 6 synů a 5 dcer a všichni, jakmile dospěli do gramotnosti, pomáhali při třídění za 6 pencí týdně.) Konečnou definici slova napsal Murray. Jako hlavní redaktor OED si Murray předsevzal vydávat 2 díly slovníku ročně (asi 600 stran). Dále si předsevzal, že denně ukončí 33 slov, přestože konečná redakce definice některých slov byla časově velmi náročná. Ke každému heslovému slovu asistenti připojili etymologii heslového slova a jeho výslovnost – předmět neustálých sporů.

OED byl dokončen na Silvestra 1928. Bylo to 12 silných svazků, 414.825 definic slov, 1,827.306 citací. Jedno jediné slovo bylo prý ztraceno. Bylo to slovo *bondmaid*, které se

vyskytuje ve slovníku Johnsonově. Bylo Murrayem někde založeno a dlouho potom, co byl vytištěn příslušný fascikl, bylo nalezeno. Toto slovo a desítky tisíc dalších se dodávaly v dodatku, který vyšel v r. 1933. Další 4 dodatky vyšly mezi r. 1972 – 1986. V r. 1989 bylo už možno užívat počítače, s jehož pomocí bylo vydáno nové druhé vydání. Také byla vydána zkrácená forma o dvou svazcích. Pak přišel systém CD Rom a OED byl přizpůsoben k užívání online.

Linie osudů hlavních protagonistů knihy

James Augustus Henry Murray

se narodil r. 1837 jako syn krejčího v jednom skotském městečku. Nikdy nechtěl, aby svět o něm věděl víc, než toto. O sobě říkal: „Jsem nikdo.“ O jeho životě se dovídáme až ze zpráv jeho vnučky. Školu opustil ve 14 letech – na pokračování vzdělání nebylo peněz. Ale on se učil dál sám. Pracoval na jednom statku jako pasák dobytka. Prý se pokoušel o to, aby krávy reagovaly na pokyny, které vykřikoval v latině. Naučil se 5 cizích jazyků: francouzsky, italsky, německy, řecky a latinsky. V 17 letech se stal v jedné vesnici pomocníkem řídicího učitele. Ve 20 letech byl už sám řídicím učitelem jakési dopisovací akademie. Začal se amatérsky zabývat fonetikou i počátky skotského jazyka. Přestěhoval se do Londýna, kde pracoval v bance. Začal studovat hindštinu a perštinu, podle výslovnosti se snažil určovat, odkud pocházejí londýnští policajti. S druhou manželkou měl 11 dětí. Zájem o jazyk by asi zůstal na amatérské rovině, kdyby se nespřátelil se dvěma muži. Jeden byl matematik z Cambridge a druhý byl fonetik. Díky nim byl 26.4.1878 J. Murray pozván do Oxfordu na setkání největších intelektuálů země, členů redakční rady Oxford University Press i celého vedení oxfordské univerzity. Ti prezentovali projekt tvorby výkladového slovníku angličtiny, který velmi zaujal Murraye. Další jeho osudy spjaté s tímto projektem viz výše (Linie vzniku a tvorby OED).

William Chester Minor

Rodina Minorových byla vysoce postavená americká rodina. Odešli pracovat jako misionáři na Ceylon. Tam se narodil r. 1834 William Chester (W.C.M). Matka brzy zemřela. Po návratu do Spojených států W.C.M. vystudoval medicínu. Začala válka Jihu proti Severu. W.C.M. vstoupil do severské armády. Poznal všechny hrůzy války a hrozné podmínky léčení zraněných. Byl citlivým a zranitelným člověkem, tento způsob života mu byl cizí. Na počátku května 1864 probíhaly ostré boje. V Severské armádě bojovali také Irové, kteří v té době

začali dezertovat. Když byli chyceni a usvědčeni, trest byl velmi krutý. Na jejich obličeji se vypalovalo znamení o dezerci. Nový lékař W.C.M. dostal jednou příkaz tento trest provést. Styděl se za to, co musel vykonat, a byl si vědom toho, že onen Ir ho bude provždy nenávidět a že je vystaven Irově pomstě. Pak se začal bát všech Irů. To byl počátek jeho duševní choroby. Brzy bylo jasné, že trpí vážnou duševní chorobou, nepříčetností – bylo mu 34 let. Byl ochoten jít do blázince. Odešel tam sám, a to do Washingtonu, kde měl dostatek volnosti, dostával dokonce svůj plat. Lékaři pak došli k přesvědčení, že už nikdy nebude vyléčen, takže musí být zařazen mezi armádní invalidy s plnou penzí. V polovině r. 1871 byl W.C.M. propuštěn z blázince. V říjnu 1871 v Bostonu nastoupil do parníku na cestu do Londýna s lístkem, který nebyl zpáteční. Plánoval, že v Evropě stráví 1-2 roky. V listopadu 1871 vystoupil z lodi v londýnském přístavu, jel do hotelu. Měl své malířské potřeby a knihy. A taky ukrytý revolver.

Jeden dělník, otec mnoha dětí, který byl topičem v londýnském pivovaru, odešel 17.2.1872 ve 2 hodiny ráno ze svého domku na ranní směnu a byl jakýmsi člověkem nejdříve pronásledován a potom zastřelen. Hlídkující policisté neměli po zaslechnutí výstřelu problémy s nalezením pachatele, protože ten zůstal stát se zbraní v ruce na místě vraždy a k tomuto činu se doznal. Jmenoval se William Chester Minor, bylo mu 37 let. Soud se konal 6.4.1872. Vzhledem ke své mentální poruše byl W.C.M. shledán nevinným. Soud rozhodl, že kvůli závažnosti choroby bude doživotně umístěn v ústavu duševně nemocných, a to ve vesničce Crowthorne, hrabství Berkshire. Dne 17.4.1872 byl dr. W. C. Minor, lékař – kapitán armády Spojených států, velmi hrdá osobnost pocházející z jedné z nejstarších a nejváženějších rodin státu New England - přijat do onoho ústavu jménem Broadmoor a nadále označován v Británii jako chovanec č. 742. W.C.M měl stále pravidelný vysoký příjem, dostal pro sebe dvě cely, uzamčen byl pouze v noci. V ústavu byly tenisové kurty, malé kriketové hřiště, Minor se směl procházet po zahradě, kde byly cestičky a lavičky. Na poschodí bylo 20 lidí a v chodbě seděl jeden strážce. Ten jim taky zapaloval cigarety a dýmky, neb nesměli mít sirky. Americký konzul mu posílal potřeby na malování. Maloval v jedné cele. Měl ke své dispozici jednoho chovance, který mu uklízel. Bratr mu zařídil posílání všech jeho knih ze Spojených států a bylo mu dovoleno, aby si za své peníze objednával další knihy, a to jak nové, tak antikvární. Rovněž mu bylo dovoleno, aby si v celách nechal vybudovat za své peníze police kolem stěn, které měl brzy obložené knihami. Měl tam svou flétnu a učil na ni hrát jiného chovance. O jeho chorobném duševním stavu však nikdy nebylo pochyb.

Na začátku 80. let narazil W.C.M. v jedné z koupených knih na leták J. Murraye. Odpověděl okamžitě a s nadšením. Dobrovolně se přihlásil k požadovaným službám excerptora. Ve své cele vyhledával ze své úžasné bohaté knihovny svazky z Murrayho původního seznamu. Uvědomil si, že může pracovat lépe, než slepě sledovat Murrayovy příkazy. Jeho čas byl neomezený, vymyslel svou vlastní složitou, avšak výkonnou metodu excerptování, která tvůrcům slovníku nesmírně vyhovovala.

Autor knihy W. Simon zkomponoval efektní vstupní kapitolu knihy. J. Murray neměl čas zjišťovat, odkud přesně příspěvky W.C.M. chodí, jen věděl, že z Broadmoor, Crowthorne, hrabství Berkshire. Traduje se, že nejzajímavější dialog v moderní historii vzdělanosti se odehrál jednoho chladného podzimního odpoledne v Anglii r. 1896 ve vesničce Crowthorne patřící do hrabství Berkshire. Tehdy se dr. J. Murray, slavný redaktor OED, konečně rozhodl navštívit 50 mil od Oxfordu žijícího dr. W.C.M., který byl po 17 let nejnplodnějším z tisíců dobrovolných spolupracovníků. Zdálo se totiž, že W.C.M. nechce nikdy opustit svou vesničku a vypravit se do Oxfordu. Takže se nakonec dr. Murray vypravil za ním sám. Z venkovského nádraží ho odvezl kočár s livrejovaným sluhou do krásného viktoriánského domu a dr. Murray byl přesvědčen, že důstojný muž, který ho přijal, je jeho nejpilnější dobrovolný spolupracovník. Dověděl se však, že se nachází v ústavu duševně chorých a pán, který ho přijal, je jeho ředitelem. W.C.M. je jejich chovancem víc než 20 let. Na konci knihy se však dovídáme, že tento příběh návštěvy pana Murraye v ústavu choromyslných byl smyšleným výtvozem nějakého novináře. Ve skutečnosti J. Murray navštěvoval W.C.M. v ústavu po dobu nejméně 20 let a oba se spolu velmi spřátelili. Když byl vydán první díl OED, v předmluvě byl uveden ze všech dopisovatelů jediný, totiž *dr. W. C. Minor z Crowthorne*.

Stav W.C.M. se neustále zhoršoval, v r.1918 se přestala jeho nemoc nazývat paranoia a byla nově nazývána dementia precox. Na konci svého života byl na žádost synovce převezen do USA do Hartfordu do ústavu pro přestárlé duševně choré. Zemřel 26.3.1920 ve spánku.

Citát uvedený na počátku tohoto textu pokládám za vhodný i pro závěr: „*Je mnoho pravd, které lze vyvodit z této knihy např. o vztahu mezi jazykem a světem i o jemné hranici mezi zdravím a bláznovstvím.*“

Svatava Machová

Naděžda Kvítková: Staročeský text z kvantitativního hlediska

Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, Praha 2001, 126 s.

V letošním roce vydala Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta monografii **Naděždy Kvítkové *Staročeský text z kvantitativního hlediska***. N. Kvítková zde podrobuje kvantitativnímu zkoumání jeden ze zápisů textu Dalimilovy kroniky, a to tzv. Vídeňský rukopis z konce 14. století.

Staročeská kronika tak řečeného Dalimila je pro Naděždu Kvítkovou celoživotní badatelskou inspirací. Z četných studií věnovaných dalimilovské problematice je třeba jmenovat zejména spoluautorství jednoho z nejvýznamnějších edičních počinů 80. let - kritického vydání *Staročeské kroniky tak řečeného Dalimila* (Academia, Praha 1988) nebo vyčerpávající monografii *Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století* (Karolinum, Praha 1992). Je zřejmé, že N. Kvítková v ***Staročeském textu z kvantitativního hlediska*** svá předešlá bádání nejen zúročuje (výchozí platformou pro nové analýzy je detailní znalost Vídeňského rukopisu, a to jeho stránky obsahové, jazykové i grafické), ale i rozšiřuje o další poznatky.

Motivací pro volbu Vídeňského rukopisu jako základu pro frekvenční analýzu textu Dalimilovy kroniky bylo zejména jeho výlučné postavení mezi ostatními dochovanými rukopisy kroniky. Pro své textové kvality, jimiž nejvěrněji reprezentuje podobu archetypu kroniky, byl tento rukopis zvolen za rukopis základový již při práci na zmíněné edici - akademickém vydání Dalimilovy kroniky. Pro zkoumání frekvence výskytu slov je zároveň cenné, že Vídeňský rukopis přináší text Dalimilovy kroniky v úplnosti (vynecháno je pouze 14 veršů), a obsahuje dokonce čtyři kapitoly, které v ostatních rukopisech nejsou.

V úvodních částech publikace autorka vysvětluje problematiku tvorby slovníku a vymezuje místo své práce v kontextu jiných, podobně zaměřených lingvistických počinů. Kromě autorských slovníků se konfrontuje zejména s frekvenčním slovníkem **J. Jelínka, J. V. Bečky a M. Těšitelové** (Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce. SPN, Praha 1961) a kvantitativní charakteristikou spisů J. A. Komenského, kterou představil v 90. letech **K. Kučera** (Nejčastější slova v českých spisech J. A. Komenského. Folia philologica. Supplementum II. Paleaobohemica Immanueli Michálek septuagenario oblata Praha 1992, s. 81-87 a Několik kvantitativních charakteristik slovní zásoby Labyrintu světa a ráje srdce. Naše řeč 77, 1994, s. 153 - 159).

Cílem Naděždy Kvítkové je pořídit kvantitativní popis lexika reprezentativní staročeské památky zejména proto, že kvantitativní zkoumání staročeských památek je doposud kusé. Autorka rámcově informuje o jazykových charakteristikách Vídeňského rukopisu, vysvětluje podmínky práce se softwarem umožňujícím tvorbu frekvenčního slovníku a formuluje zásady lemmatizace lexikálního materiálu. Následují dva slovníky prezentující konkrétní výsledky zkoumání lexika Vídeňského rukopisu: ***Seřazení lemmat podle klesající frekvence*** a ***Slovník abecedně uspořádaných lemmat***. Slovníky obsahují 2935 různých výrazů lemmatizovaných z celkem 25 410 slovních forem obsažených ve Vídeňském rukopise Dalimilovy kroniky. Slova jsou uváděna v základní morfologické podobě, totiž lemmatu, a jednotlivá hesla obsahují ještě označení slovního druhu, u sloves základní gramatickou charakteristiku a u substantiv rod. Vysoko je třeba hodnotit zejména snahu vyhledat u lexémů polysémních jejich eventuální různé významy a jim pak přiřadit kvantitativní charakteristiku (ve Slovníku abecedně uspořádaných lemmat).

N. Kvítková se ovšem nespokojuje s pouhým konstatováním výsledků kvantitativní analýzy, jsou pro ni zdrojem poznatků k dvěma samostatným studiím v závěru publikace, v nichž některá fakta interpretuje a konfrontuje s poznatky jiných kvantitativních zkoumání. Srovnání výsledků frekvenčních údajů opírá zejména o konfrontaci se závěry již zmiňovaných publikací: korpusu Karla Kučery (1992, 1994) a slovníku Jelínka - Bečky - Těšitelové (1961). K zásadním poznatkům dochází autorka srovnáním výskytu prvních deseti nejfrekventovanějších slov, kdy zjišťuje, že s výjimkou substantiva *kněz* ve významu *kníže* se porovnávaný stav (tedy stav 14. a 17. století) příliš neliší. Rozdíly v četnosti užití slov méně frekventovaných se ovšem prohlubují daleko markantněji. N. Kvítková na výčtu nejčastěji užitých substantiv v Dalimilově kronice dále dobře ukazuje, jak jednoznačně je jejich užití ovlivněno tematikou díla. Podobnou pozornost věnuje všem slovním druhům, na základě získaných údajů poukazuje na mnohé změny ve formě i významu zkoumaného lexika (text Vídeňského rukopisu například dokládá časté připojování částic k jiným slovním druhům - jako výrazy *ažt'*, *hledíž*), ale zároveň konkrétními příklady ilustruje „velkou kontinuitu výrazových lexikálních prostředků od století 14. až po současnost“ (str.100). Zajímavý názor vyslovuje autorka na základě srovnání výskytu spojek ve Vídeňském rukopise se situací v nové češtině, kdy zřejmé rozhojňování repertoáru spojovacích prostředků vysvětluje značnými proměnami syntaxe češtiny v období 14. až 19. století.

Povahu samostatných studií mají kapitoly 5 (***Osobní jména ve Vídeňském rukopise Dalimilovy kroniky***) a 6 (***Substantivizace adjektiv***). V 5. kapitole Naděžda Kvítková popisuje

antroponomický systém užitý v textu Vídeňského rukopisu a opírá se zejména o úvahy etymologické a slovtvorné. Je však rovněž nutno akcentovat sociolingvistický rozměr studie, který činí z textu atraktivní čtení, jež se přímo nabízí k užití ve vysokoškolských seminářích bohemistických oborů (např. seminářích historické mluvnice, historické lexikologie či vývoje spisovné češtiny). Z mnohých závěrů, které N. Kvítková předkládá, zdůrazněme například potvrzení dřívějších zjištění, že kompozita náležela obvykle urozeným osobám, kdežto osoby neurozené byly většinou nositeli jmen nesložených, či analýzu pojmenování vysokých duchovních i světských činitelů. Zde autorka zjišťuje, že hlavním principem je u maskulin – na rozdíl od jmen ženských, kde převládají propria slovanská - hláskové přizpůsobování původně neslovanských jmen. Rovněž se při označování příslušníků šlechtické vrstvy setkáváme s prvními náznaky dvojjmennosti, ačkoliv převažující charakteristikou jmen doložených ve Vídeňském rukopise Dalimilovy kroniky zůstává pro toto období ještě jednojmennost.

Kapitola 6, věnovaná substantivizaci adjektiv ve staré češtině, navozuje znepokojivou otázku hledání hranice mezi substantivem a adjektivem, kdy je nutno se u každého konkrétního případu tázat po pokročilosti substantivizačního procesu. O této hranici uvažujeme zejména tehdy, váháme-li, zda v konkrétním případě nejde spíše o kontextovou elipsu (např. *Múdrějším hrad poručí*, s. 112). Specifické postavení mají mezi uvedenými adjektivy jejich jmenné tvary (*dobru - dobra*), kdy se spolu s autorkou přikláníme k interpretaci uvedené v poznámce, totiž že tyto formy lze považovat za substantiva (str. 116). To samozřejmě mírně mění poměrné zastoupení jednotlivých slovních druhů, tato odchylka je však marginální. Za zajímavý pokládáme z kvantitativní analýzy vyplývající fakt, že nejčastěji se vyskytující adjektivum *český* nikdy v textu Vídeňského rukopisu nestojí samostatně, tedy bez řídicího substantiva. Je škoda, že autorka v studii nepodala svou interpretaci tohoto jevu, neboť lze uvažovat o tom, zda takové užití výrazového prostředku nesvědčí o jistém komunikačním záměru produktora.

Frekvenční slovník Vídeňského rukopisu Dalimilovy kroniky byl vytvořen pomocí počítačového programu Concorde, který Pedagogické fakultě UK bezplatně poskytla kanadská univerzita v Montrealu. Přetištěná ukázka konkordance v závěru knihy dobře ilustruje, jaké interpretační možnosti tento software lingvistovi nabízí, ačkoliv se nyní začíná ukazovat, že automatizovaná lemmatizace představuje některá úskalí - jak na ně poukazuje např. **P. Hudková** (Využití Českého národního korpusu. In: Jazykovědné aktuality, roč. XXXVII - 2000, zvláštní číslo, s. 36 - 39). Zároveň si lze při pohledu na uveřejněnou ukázku

představit, nakolik náročnou prací je v případě flektivního jazyka manuální lemmatizace lexikálního materiálu.

Posuzovaná publikace nepochybně ovlivní naše představy o slovní zásobě užívané v tzv. historickém období českého jazyka. Rozšiřuje řadu dosud vypracovaných kvantitativních analýz, a tím zároveň odkrývá možnost srovnávání frekvenčních údajů získaných studiem textů tří různých vývojových etap - 14., 17. a 20. století.

Martina Šmejkalová

**Eva Mrhačová: Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice
(tematický frazeologický slovník II)**

Ostrava 2000, 202 s.

V řadě lingvisticky orientovaných spisů Filozofické fakulty Ostravské univerzity vyšla již druhá práce Evy Mrhačové koncipovaná jako frazeologický slovník. Po knížce *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice* (Ostrava 1999, 162 s.) a vedle kolektivní publikace *Pojmenování zvířat v české a německé frazeologii. Česko-německý slovník* (autorů Evy Mrhačové, Evy Jandové a Jürgena Hartunga; Tilia, Šenov – Ostrava 2000, 223 s.) tak jde o autorčin třetí pokus o teaurizaci živých českých frazémů. Zřetel k životnosti a obecné znalosti frazému je pro všechny tři práce příznačný. Dále je pro ně typická poměrně obsáhlá materiálová báze, odborný úvodní komentář a jednotná metoda práce s korpusem shromážděných frazeologických jednotek.

Zájem Evy Mrhačové o frazeologickou část české slovní zásoby je již dlouhodobější povahy a sama autorka jej zdůvodňuje hned v úvodu tím, že frazeologické jednotky nejrůznějšího druhu „nejsou jen svědectvím o jazykové nápaditosti a vynalézavosti uživatelů daného jazyka, ale říkají velmi mnoho i o duševním životě určitého etnika, o typologii jeho emocí a morálních zásad, o celkovém způsobu jeho životní filozofie“, zkrátka vypovídají o „duchu“ národa.

Co je vlastně předmětem autorčina zájmu? Ustálená spojení slov, pořekadla, přirovnání, lidové pranostiky, přísloví, tedy veškeré víceslovné útvary, „jimž je společná

ustálenost (formální i obsahová), závaznost a obraznost...“. Při formulaci těchto charakteristik vychází autorka nejen z bohaté a kvalitní české odborné literatury (Bečka, Čechová, Čermák, Dokulil, Filipec aj.), ale používá i práce některých zahraničních autorů. Přitom se snaží být věcná, konkrétní, srozumitelná.

Proč zrovna zooapelativa a části lidského těla? Protože jsou, podle autorky, základním motivačním zdrojem české frazeologie. A nejen té. Autorčiny občasně komparační sondy do slovní zásoby jiných národů, slovanských i neslovanských, a ostatně i zmíněný samostatný česko-německý slovník dávají tušit obecnější platnost tohoto tvrzení.

Pokud se v prvním slovníku věnovaném fauně objevilo celkem 252 zooapelativ a 81 jejich adjektivních derivátů, z nichž největší četnost vykazují odedávna domestikovaná kočka, kráva, kůň a pes, pak rozsah hesel vztahujících se k lidskému tělu je poněkud menší (166). Schopnost názvů částí těla tvořit frazémy je však, jak se zdá, ve srovnání se zooapelativy větší. Například k jedinému heslu „hlava“ se ve slovníku váže 169 frazeologických jednotek a další desítky ustálených spojení lze přiřadit k synonymním metaforickým slovům jako budka, kebulé, kokos, koule, lebka, palice, šiška aj. Přibližně stejný počet frazeologických jednotek je uveden u hesla „ruka“, na třetím místě „oblíbenosti“ je podle slovníku lidské oko.

Odkud pochází prezentovaný jazykový materiál? Ze Slovníku spisovného jazyka českého a jiných významnějších lexikografických prací zachycujících současnou i starší českou slovní zásobu (Bečkův Slovník synonym a frazeologismů, dále pak Slovník české frazeologie a idiomatiky, Dobrovského Českých přísloví sbírka, Komenského Moudrost starých Čechů..., Čelakovského Mudrosloví národu slovanského v příslovích a další; slovníky jiných národních jazyků byly autorkou vybrány více méně náhodně), z beletrie, textů publicistických a z blíže nespécifikovaných „záznamů živého mluveného jazyka“. Korpus byl podroben „testu na aktuálnost“ formou ankety u vzorku 140 současných uživatelů českého národního jazyka. Ti jsou původem ze Slezska a z Moravy, proto se ve slovníku např. vedle tvaru „břicho/břich“ objevuje i častější oblastní varianta „břuch“. Prezentovaný materiál si pochopitelně nečiní nároky na komplexnost, čehož si je autorka vědoma, a proto v nepřehlédnutelné poznámce vybízí uživatele slovníku ke spolupráci. Ta bude zřejmě pro různorodou interpretaci jednotlivých frazeologických jednotek a nestejná kritéria určování míry zmíněné ustálenosti či zobecnění frazémů značně obtížná, nemluvě o složitých otázkách jejich charakteristiky a systematizace. Nicméně zájem Evy Mrhačové o současnou českou frazeologii a snaha o její zpracování, kvalitní z hlediska odborného a přitažlivé z hlediska

čtenářského, si právem zaslouží uznání. Na autorčiných publikacích zvlášť oceňujeme jejich jednotnou koncepci a autentičnost shromážděného materiálu.

Irena Bogoczová

Diskuse

Poznámka: Publikací přednášky Ch. E. Townsenda se redakce pokouší oživit diskusní atmosféru v Jazykovědných aktualitách s nadějí, že se to podaří právě v souvislosti s otevřenými otázkami funkčního rozvrstvení současné češtiny. V daném kontextu připomínáme také stat' Jiřiny van Leeuwen-Turnovcové v SaS LXIII, 2002, s. 178-199, nazvanou *Ještě jednou o diglosii v Čechách, tentokrát z genderového zorného úhlu*, která zejména svými socio-historickými interpretacemi zasluhuje polemickou pozornost.

Vzhledem k diskusnímu charakteru ponecháváme stat' Ch. E. Townsenda bez redakčních zásahů. Je proto zcela věcí čtenáře, aby v rámci kontextu identifikoval, kdy např. spojení hovorová čeština znamená mluvenou formu spisovné češtiny a kdy češtinu běžně mluvených projevů, popř. češtinu obecnou apod. Totéž platí pro termíny jako moravština. Redigovány nebyly zásadně ani jednotlivé teoretické interpretace vývojových procesů, které k diglosii či „rozvalu“ vedou.

Otázka obecné češtiny očima cizince*

Než by se cizinec (Nečech) do takové problematiky vůbec pustil, měli by posluchači nebo čtenáři plně právo položit logickou otázku: proč se tím cizinec vůbec obírá? Má vůbec k tomu co říct? Mohl by se odvolat na velké překážky, které mu diglosie dělá ve vyučování češtiny, ale kodifikace češtiny se pochopitelně nemůže řídit podle přání cizích učitelů češtiny! Ve své recenzi prvního vydání mé učebnice *Czech through Russian (Čeština prostřednictvím ruštiny*; čtvrté vydání, s úpravami a doplňky, vyšlo v r. 2000) zesnulá česká lingvistka a ruštinářka Vlasta Straková (SaS 44, 1983, s. 74-77) napsala: „Oblast jazykové normy byla a zůstává oblastí kompetence českých bohemistů. Na druhé straně ovšem z praxe víme, že pohled z druhé strany může leckdy odhalit zajímavé souvislosti, precizovat chápání, vyhrotit problém. Přínos tohoto pohledu lze vidět v tom, že implikuje určité otázky nebo stimuluje zájem o určitou problematiku.“

V recenzi je rovněž vyjádřen názor, že s česky mluvícím cizincem by měl Čech hovořit spisovně, i když společnost Čechů, v níž je jenom jeden cizinec, spisovně mluvit

nebude. Straková ještě poznamenala, že „ani lingvisté nemluví spisovně (ani o své profesi, o lingvistice).“ Jestli se podíváme na situaci cizince, tak jsme všichni mnohokrát konstatovali, že hned jak projeví určitou znalost češtiny, vede to k uvolnění jazykového napětí a Čech bezděky přejde na hovorovější styl. Paradoxně tedy, čím líp cizinec začne mluvit česky, tím víc se Čech začne vzdalovat od spisovných norem, které se cizinec snaží dodržovat. A cizince, který se naučil spisovně češtině – nikoli češtině hovorové – a není připraven na její varianty, taková prudká změna stylu dovede přivést z míry, a ještě k tomu může být podstatně narušena srozumitelnost.

Tak se náš cizinec naučil pravidlům spisovné češtiny a naráží na druhý kód, jehož existenci si sotva uvědomoval. Naučil se pouze slovům *zde*, *tedy*, a v Praze uslyší převážně *tady* a *teda* (i když to poslední může být trochu pražská specialita). Naučil se slovo *vázanka* (s hezkým slovanským kořenem *vaz-*) a uslyší výlučně *kravata*. Byli jsme s manželkou a třemi dcerami v Praze osm měsíců, než nám konečně došlo, co znamená *že jó*. Stačí jedno takové překvapení, aby nám unikl smysl celé věty, i když jde třeba jen o fonetiku. Na začátku svého prvního pobytu v Praze jsem párkrát nepochopil větu *Jdu na voběd*, protože jsem nebyl připraven na protetickou hlásku *v-*.

Českým (domácím) bohemistům jde nikoli o soustavnou reformu, nýbrž o kodifikaci, a to většinou o kodifikaci dílčí. Na celou problematiku se tedy díváme z opačných hledisek. Zahraničním bohemistům (alespoň v Americe), Nečechům a také českým krajanům (třeba právě v Americe) jde o popis hovorových variant, i když o to se bohemisté v České republice zajímají v mnohem menší míře. Na druhé straně má cizinec tendenci pokládat hovorovou češtinu za základní, původní (což vlastně je), a volá po zrušení výlučnosti těch spisovných prvků, kterých se v hovoru vůbec neužívá a které mohou být nahrazeny běžnými protějšky. Čeští lingvisté z velké části považují za základní naopak spisovnou češtinu, a jim proto nejde o oslabení spisovných slov a forem, nýbrž pouze (nanejvýš) o přijetí jednotlivých hovorových rysů do spisovné češtiny: tím vzniknou dublety, které pak jazyk prý dost obohacují.

V hesle *diglossia* v Haisově anglicko-českém slovníku se uvádí 'rozeklanost jazyka'. V Poldaufově česko-anglickém slovníku se pro slovo *rozeklanost* zase uvádí 'split' a ve vztahu k lidské povaze 'schizophrenia', tedy 'split personality'. Myslím si, že to není zdravý stav ani pro lidskou bytost ani pro její řeč, a lingvisté by podle mého soudu neměli tu rozeklanost, tu schizofrenii podporovat. Snad tato schizofrenie poskytuje českým mluvčím možnosti nuancí a jemného jazykového rozlišování, ale doplácí na to nejenom cizinci studující češtinu, ale myslím si, že i české děti, o kterých pojednává stať *Umějí děti česky?* od P. Sgalla a dalších

(Český jazyk a literatura 2001-2002, 237-243); ta pro mě byla podnětem k této přednášce. Nemohu zapomenout na to, co nám naše dcery nejdou říkaly během svého školního roku na českých školách v r. 1968 a také 1971 (byly v první, čtvrté a sedmé třídě školy na Smíchově v Drtinově (tehdy Belojannisově) ulici a v Karlíně na Lyčkově náměstí). Naše holky si často všimly nezájmu žáků a žákyň o vlastní jazyk a taky vyslovené skepse vůči vyumělkovaným normám ve spisovné češtině, kterým je (Čechy i naše dcerušky) učitelé (hlavně učitelky) učili. Vystává tady také otázka nejistoty českých mluvčích vzhledem k vlastní řeči, a to se týká i dětí ve školách. Ty často říkaly, že si nejsou jisty, jestli je dané slovo nebo tvar spisovně správné nebo není. Češi – ať to jsou dospělí nebo děti – se zbaví této nejistoty teprve, až budou schopni si uvědomit, že spisovná čeština je doopravdy jejich čeština, a že jejich – hovorová a obecná – čeština je jazyk, ve kterém mohou být sebejistí, tedy v hovoru „suverénní“.

Co tedy dělat? Domnívám se, že se musí a že je naprosto vhodné přijmout do spisovné češtiny (do neutrální úrovně, nejenom do statutu „hovorově přijatelného“) mnoho prvků, které jsou pro všechny nebo pro zdrcující většinu mluvčích naprosto normální. Myslím tím povýšení jejich postavení v jazyce, jejich prestiže. A toho bude dosaženo pouze tím, že se jejich dosavadní spisovné protějšky přestanou vyžadovat jako jediné „správné“, výlučné v neutrálním kódu. To znamená, že se tyto protějšky začnou považovat za prvky jestli ne zastaralé, tak za prvky vysloveně a výlučně vysokého stylu, tedy slohově zabarvené, příznakové elementy. Postupně pak některé z nich ustoupí, jako třeba ustoupily infinitivy na – *ti*. Tak *můžu* a *peču* nebudou označovány jako přijatelné protějšky spisovných forem *mohu* a *peku*, ale *mohu* a *peku* budou charakterizovány jako přijatelné, ale stylově vyšší (nebo zastaralejší, v každém případě příznakové) protějšky neutrálních spisovných forem *můžu* a *peču*. Odvolávám se na rozdíl mezi heslem *peču* ve čtyřdílném *Slovníku spisovného jazyka českého* (2. díl, 1964) a heslem *peču* ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1994). SSIČ má *peku*, *peču* a nemá ani *peču*, natožpak běžnější *peču*. SSČ má „*peču*, zastaralé *peku*“. K těmto formám bychom ovšem mohli přidat 3. os. pl. *můžou*, *mohou*; *pečou*, *pekou* atd.

Tendence k zobecnění, rozšíření tvarů s tupou sykavkou z „prostředních“ čtyř forem (tím myslím 2. a 3. os. sg. i 1. a 2. os. pl.) na 1. os. sg. a 3. os. pl. byla u těchto sloves naprosto stejná. Jedná se tady o jasný morfologický vývoj. Proč bychom tedy uznali pouze *peču* a nikoli *můžu*? To by naši puristé asi označili za velice omezený pohled na jazyk, a měli by pravdu: proč by dané sloveso, zejména modální sloveso jako *moci*, nemělo podlehnout této tendenci jako všechna jiná slovesa v této kategorii? Rozhodující přece má být přirozený vývoj

jazyka, tomu by se předpisy neměly přičít. Moje mateřština samozřejmě měla a pořád má stovky podobných příkladů. Do nynějška nám namlouvají, že bychom měli říkat *It is I, It is he*, nikoli *It's me, It's him*. Ale přirozená tendence angličtiny tomu stojí v cestě. V jazycích, které až na některá zájmena přišly o celý svůj pádový systém, často dojde k osamostatnění některého objektového tvaru, který pak získá roli obecnější. Tak jako anglické *me, him* tu vytlačily tvary *I, he*, máme i ve francouzštině *C'est moi, C'est lui*, nikoli *C'est je, C'est il*. V němčině, kde se ztráta pádů odehrála v menší míře než v angličtině, podobné vystřídání nevidíme; říká se *Das bin ich, Das ist er*.

Další, nejpodstatnější a jistě i nejtěžší otázka by byla: které nebo jaké elementy máme do takového „spisovného, normálního“ postavení přijmout? Jistě půjde o mnohem víc prvků, než ty nečetné, o nichž gramatikové jednájí dnes, ale o kolik, a o které? Vloni (nebo Loni) jsem ve svých připomínkách k stati „Umějí děti česky?“, kterou zredigoval Petr Sgall, navrhl radikální a jistě velice naivní řešení, které by za našich dnů a za nynějších podmínek určitě nepřicházelo v úvahu. Ale snad nebude vadit, zmíním-li se o něm. Proč by nemohla být sestavena nějaká reprezentativní komise, které by byl svěřen úkol výběru těch elementů, o nichž by se mohla dohodnout, a která by i další jednotlivé a také obecnější otázky začala projednávat. Ten nápad by určitě byl pokládán za fantazii, jak mně bylo už loni řečeno, ale přesto bych ho chtěl připomenout. Taková komise by se neskládala jen z lidí z Ústavu pro jazyk český; pro službu v ní by byl povolán i velký počet učitelů a učitelek češtiny ze středních škol a pracovníků jiných školských institucí. Jednání komise by se mohly účastnit i jiné osobnosti, hlavně spisovatelé, ale i lidé z jiných oborů. Učitelé by asi museli sehrát největší roli; možná by měli mít vlastní, samostatnou komisi. Jsou to přece učitelé, kteří přímo pracují s českými žáky a žákyněmi a mají s nimi a k nim nejbližší vztahy.

Pokud není reálné dnes pomýšlet na takovou komisi, mohlo by se aspoň začít vytvořením iniciativní skupiny zainteresovaných lidí, kteří by problémy promýšleli a diskutovali jak o jevech přicházejících v úvahu, tak o cestách, jak zainteresovat další lidi, a pak i příslušné instituce.

Komise nebo skupina by asi měla být podle možnosti celostátní, a tady by vznikl jasný problém. Čí čeština bude pokládána za vzor? Asi by od začátku byla vyloučena nejdlehlší nářečí. Ale co moravština, která bývá považována za nejčistší češtinu? Jak dalece dnes jde v moravských městech (a na venkově) u tvarů jako *ženami, bychom* aj. o přirozenou řeč, a ne o sekundárně osvojený kód, přijímaný proto, že lokální omezení běžně mluvených tvarů je tam

o hodně citelnější? Domnívám se, že jenom komise skutečně celostátní by mohla reformy celostátně legitimovat.

Vnucuje se ovšem jedno jasné řešení. Za vzor standardu by mohl být vzat jazyk Prahy. Tím nemyslím řeči kluků a holek v tramvajích. Myslím řeč dobře vzdělaných a kultivovaných Pražanů, kteří dbají na svoji češtinu, ale nestydí se říkat jeden druhému *Pražáci* „místo“ *Pražané*. Jejich řeč je rozšířená i daleko mimo Prahu. Je to elitářství? Je. O tom není pochyb. Jasan! Ale elitářství v mnohem menší míře než to, které se teď praktikuje na školách a v jiných institucích. A byl by to jazyk mnohem bližší k lidu a ke všem vrstvám společnosti. Tento můj nápad není vůbec propracován a nadhazuje mnoho otázek, na které nemám žádné odpovědi. Ale není to nakonec můj problém, nýbrž váš.

Než navždy zavrhnete tento můj návrh, prosím, abyste se na chvilku podívali na situaci vzniku standardních jazyků v jiných evropských zemích. Zemí, kde jedno město vyniká nad všemi jinými, není málo. V Anglii a ve Francii, například, téměř od začátku měly nespornou převahu Londýn, respektive Paříž. Londýn a Paříž nejsou pouze hlavní města svých států. Už po tisíc let tato města udávají tón ve všem, a platí to taky pro jazyk. Oxfordská angličtina vznikla na jihu, kolem Londýna, a doposud žádná jiná část Anglie nemůže s tím soupeřit. Například mluvčí ze severní Anglie mluví jazykem natolik odlišným od oxfordského, že je jižanům (a jistě Američanům) občas sotva srozumitelný. Taková anglická nářečí, a tím méně skotské nebo velšské, nemohou jihoanglickému standardu konkurovat. Co se týče Francie, přiznávám se, že se v aktivitě l'Académie française špatně vyznám, ale domníval bych se, že by brali za vzor většinou francouzštinu pařížskou. U nás v Americe hmatatelné jazykové centrum chybělo, ale různé varianty angličtiny, které jsme zdělili, už se od sebe nelišily natolik, aby působily větší obtíže. Stálý kontakt, který byl od samého začátku mezi našimi oblastmi, zabránil tomu, aby nastaly velké difference. Až na náš od oxfordského dost odlišný přízvuk, až na pár gramatických jednotlivostí a řadu lexikálních jednotek, které jsou všem dobře známy, zůstává americkým standardem britská angličtina.

Nejdůležitějším kritériem legitimity daného jevu by určitě byla jeho úplná neutrálnost a nenapadnutelná nezabarvenost. Například, často pozoruji, že jsou do soupisu obecných jevů zahrnuty formy jako *říct*, *mocť*, *děkuju*, *tisknul*. Vedle nich jsme v citované stati uvedli i *Mě viděl*, které je, podobně jako nepřízvučné *mně* ve větě *Dej mně to*, jistě daleko přijatelnější než *Tě viděl* (to bych považoval spíš za elipsu, vypuštění zájmena *on*). Asi bych vyloučil jevy urychlené řeči jako *dělaj*, *uměj* namísto *dělají*, *umějí* nebo *zpomínat* (*vzpomínat*) aj. Naproti tomu *prosejí* je jasně doma v obecné češtině, změna *-í* v *-ejí* nastala

morfologickým posunem vyvolaným analogií, není výsledkem čistě fonetického zjednodušení. K takovým zjednodušením dochází ve všech jazycích a bylo by chybné stavět je na úroveň doopravdy strukturních inovací. Jsou u mluvčího fakultativní, kdežto přednost, kterou mluvčí dává např. tvaru *ženama* před *ženami*, je v jeho normální, stylisticky nezabarvené řeči jedině možná forma.

Mluvčí češtiny se v užívání jevů obecné češtiny a hlavně v jejich hodnocení často rozcházejí. Je jisté, že pro ně některé „reformy“ budou slohově omezeny. Některé tvary jsou příliš knižní, jiné naopak příliš ležérní, nedbalé nebo dané místním původem. Ale pokud by šlo o tvary na většině území v běžném hovoru obvyklé, museli by „puristé“ v lecčem řešení komise ustoupit. Bez velké dávky tolerance to všechno samozřejmě nepůjde. Je také pravda, že vztah daného mluvčího k reformě bude ovlivňován i jeho povoláním a letorou (celkovým založením). Bude ve hře, jak to bylo vyjádřeno v citované stati, celá řada individuálních jazykových zvyklostí.

Nás zahraniční slavisty a bohemisty vždy překvapovalo, proč prestižní čeští lingvisté, jako třeba zakladatelé Pražského lingvistického kroužku, nehlédli k tomu, aby byl uplatněn určitý důraz na obecnou češtinu, který by z funkčního hlediska doporučovali podobně jako tvary *ořu*, *mistička*. Jejich principy a návrhy mohly mít určitý vliv na školy. Ale přece jenom s každým novým vydáním mluvnice B. Havránka (který byl přece velkou kapacitou v nové české lingvistice) a A. Jedličky jsme konstatovali, jak tu a tam jednotlivé změny přijali, ale přece jen byli vcelku konzervativní.

Ale po loňském roce, jak jsem pozoroval vznikání naší společné stati, rozumím situaci mnohem lépe. Nemohlo nám uniknout, že stať byla celé měsíce podrobována přísné kontrole, z níž bylo vidět, že „úřady“ reformám moc nepřejí. Možná to zní z mé strany naivně, ale proč by muselo všechno být ponecháváno Ústavu pro jazyk český. Jsou přece jiné organizace, které by mohly k diskusi přispět. Proč by váš velice prestižní Kroužek nemohl vyslovit svoje vlastní názory? Ovšem, za dnešního stavu češtinářských záležitostí je to těžko představitelné. Mluvím tedy pouze o ideálech, o komisi a o iniciativě, která by k ní směřovala.

Chtěl bych zdůraznit další bod. Východisko z dilematu nebude spočívat v pouhém akceptování nových – i když hovorových – jevů na úroveň spisovnosti. Nemělo by dojít k ještě mlhavější situaci, kde by nikdo nevěděl, co je vhodné. Příliš velké rozvrstvení není podle mého soudu tak žádoucí, jak by se mohlo zdát. Nechceme, aby zmizely normy, ty si můžeme ponechat, jen bychom je chtěli přiblížit ke skutečnosti, podle možnosti je s ní ztotožnit. Snažil bych se domluvit na co nejvíc bodech, které by byly zdrcující většinou zúčastněných

akceptovány. To by znamenalo, že jejich protějšky jako *moci, peku, bychom, malá města, starého* a mnohé jiné by byly označeny jako knižní, stylově příznakové, a postupně eliminovány, jako se to už více méně stalo s infinitivy na *-ti* a s tvary jako *oři, mištička*. Byly by nahrazeny svými nynějšími obecnými protějšky jako *mocť, pečů, bysme, malý města, starýho*, a ty by se pak staly neutrálními formami, jako jsou *psát, ořu, mistička*. V oboru lexika by členové komise mohli například vyřadit slovo *vázanka*, označit je jako jev „vysokého stylu“ a zavést *kravata* jako jedině možné neutrální slovo.

Leckomu bude samozřejmě nějaké řešení nebo výběr vadit, popř. i urážet jeho jazykové cítění, ale bude to cena úspěšné reformy, která nutně bude muset zahrnovat hodně kompromisů z mnoha stran, zvláště i ve vztahu k umělecké literatuře.

Malá země, jakou je Česká republika, by se neměla spokojovat s dnešní rozeklaností jazyka. Měla by usilovat o eliminaci diglosie. Tím by vznikla nová spisovná čeština, která by byla jazykem opravdu obecným a odrážela by skutečný úzus, zvyklosti většiny českých mluvčích.

Chtěl bych ještě dodat několik slov o vztahu cizince, kterému případně úděl učít se jazyku českému (nebo učít se češtinu). Je nesporné, že se cizinec musí naučit pravidlům spisovné češtiny a na osvojení si jednoho kódu vynaložit mnoho času a energie. A pak po té dlouhodobé námaze narazí na druhý kód, jehož existence si byl sotva vědom. Cítí se ukřivděn, rozhořčen, nezasvěcen, klesá na mysli. Naučil se pouze slovům *zde* a *tedy*, a v Praze uslyší pouze *tady* a *teda*. (Mimochodem, *teda* a celou řadu dalších hovorových slov a tvarů uslyší cizinec i na přednáškách – já si pamatuji, například, *zadruhý* místo *zadruhé* a dokonce *vemem* místo *vezmeme*). Jazykové obtíže se mu tedy (*teda*) začnou zdát nepřekonatelné. A hlavně ho čeština může přestat bavit.

To jsou ovšem úvahy důležité především pro cizince. Nemůžeme volat po reformách, o které by sami Češi (anebo čeští bohemisté) neměli zájem. Už jsme říkali, že českým lingvistům jde nikoli o soustavnou reformu, nýbrž spíše o kodifikaci, a to většinou o kodifikaci dílčí, a že se na celou problematiku tedy díváme z opačných hledisek. Cizinec by se rád zbavil dublet, což je pochopitelné, jelikož mu odstranění dublet usnadní zvládnutí jazyka. Čeští lingvisté a rodilí Češi by asi dávali přednost zachování co nejvíce dublet, o které by pak jejich jazyk byl stále obohacován a tím se stával jemnějším a nuancovanějším.

Požadavky a přání cizinců samozřejmě nebudou v otázkách kodifikace češtiny rozhodující, ale mnohým Čechům by navrhované (i dosud nenavrhané) liberálnější kodifikační akce vyhovovaly rovněž. Ve svém stručném, ale velice obsažném článku „K

některým otázkám naší jazykové kultury“ (SaS 42, 1981, s.299-306) naznačoval P. Sgall kritéria důležitá pro úvahy o změnách v kodifikaci spisovné normy; je to jednak „nutnost věnovat ve školní výuce mateřského jazyka poměrně mnoho času tomu či onomu bodu kodifikace“ a jednak obava, „zda požadavky spojené s kodifikací nevedou ke vzniku nových nesprávných (hyperkorektních) jevů a k jejich šíření v spisovných projevech“. K první otázce má jistě vztah každý náš žák, který musel dlouhá léta bojovat s „rozmary“ anglické historické ortografie. U nás se také dost často klade otázka, proč se naši školáci musí soustřeďovat na zapamatování pravopisných pravidel v podstatě triviálních, a to na úkor tolik potřebné práce na poznání jiných stránek jazyka samého. Česká ortografie má ovšem před anglickou mnoho předností a je v podstatě mnohem jednodušší. Ale anglicky mluvící cizinec tím spíše straní každé kodifikační akci, jež mu odstraňuje překážky.

Ještě jednou: Co tedy dělat? Odpověď není jednoduchá a zdaleka všem nevyhoví. Jedno je mi však jasné, a to, že ve výuce češtiny se poučení o hovorových rysech nesmí odkládat; musí jít ruku v ruce se studiem spisovného jazyka. Zejména hlavní fonetické rysy by měly být uvedeny současně se základním hláskoslovím, jinak si na tyto rysy cizinec potom těžko zvykne, budou ho mást, zůstanou v oblasti teorie, nebudou pro něho přirozené. Pro vyučování morfologie, syntaxe a slovní zásoby bude platit totéž. Hovorové protějšky musí být prezentovány hned. Na všech stupních výuky, ale zvláště zpočátku je velmi důležitá práce v laboratoři s magnetofonem, pro kterou je třeba nahrát mluvené projevy, ukázky bezprostřední hovorové češtiny, popřípadě cvičení prováděná v konfrontaci s ukázkami spisovné češtiny s totožným obsahem. Do detailů se zde nemohu pouštět, ale je jasné, že uskutečnění takového programu bude vyžadovat rozsáhlou a náročnou práci.

V první řadě bych uvítal napsání soustavné a obsáhlé učebnice spisovné češtiny, která by ale zahrnula všechny podstatné prvky hovorové vrstvy. Vzhledem k nynějším názorům českých bohemistů na danou problematiku není pravděpodobné, že by se takového úkolu ujal Čech. Závěrem k článku na toto téma se stejným titulem, který má tato přednáška (v *Proměnách*, 1985, s. 86-91), jsem vyslovil názor, že „úkolu připravit nový přehled běžně mluvené češtiny, tedy podat soupis jejích nejpodstatnějších rysů, by se měl asi ujmout cizinec, protože čeští bohemisté takovou pomůcku nepotřebují.“ Ale myslím si, že taková práce, vykonaná za pomoci českých odborníků, by nebyla bez užitku i pro české lingvisty. Nadto doufám, že vzrůstající zájem zahraničních bohemistů o běžně mluvenou češtinu, tedy onen „pohled z druhé strany“, přiměje i zdejší bohemisty k tomu, aby věnovali větší pozornost „popelce české bohemistiky“. Výše zmíněný soupis hovorových rysů jsem napsal v knize *A*

description of spoken Prague Czech (Columbus, Ohio: Slavica 1990), která našla u nás v Americe a také v Anglii velký ohlas. V České republice není příliš známa, což je pochopitelné, protože je v angličtině a zaměřuje se na cizince. Doufám, že se ale dočkáme objevení dalších soupisů, které by navazovaly na cenné předcházející práce, myslím tady především na knížku J. Hronka *Obecná čeština* (Praha, Univerzita Karlova 1972), která pro mě byla podnětem k mému prvnímu zájmu o obecnou a hovorovou češtinu; a pak vyšla český výtečná knížka P. Sgalla a J. Hronka, *Čeština bez příkras* (Jinočany: H&H 1992).

Dejme tomu, že by se konec konců členové navrhované komise mohli dohodnout o fonetických a morfologických jevech, které by akceptovali do nové spisovné češtiny. Jednalo by se o konkrétní body, jaké se dají buď přijmout nebo zavrhnout. Značně těžším úkolem by určitě bylo domluvit se o lexikálních jednotkách, které by komise považovala za přípustné. Dokonce i cizinec si může po velké námaze zvyknout na hovorové fonetické a gramatické jevy, o kterých ze svých učebnic nemá tušení, ale na které pořád naráží v každodenním životě v České republice. S lexikem to ale bude horší, což jsem konstatoval mnohokrát během svých vlastních návštěv a pobytů v Praze, buďto sám nebo s rodinou (např. když mně kdysi kolemjdoucí paní poradila, že mám jakýsi úřad hledat „v těch barákách tamhle naproti“, rozhlížel jsem se po kasárnách, podle angl. *barracks*, protože české slovo *barák* jsem neznal).

Chtěl bych teď uvést řadu konkrétních příkladů. A chci se vás zeptat na vaše reakce na jednotky, o kterých bude řeč. Já že budu učit vás? To spíš naopak!

Všechna slova jsem probral se svým přítelem, sousedem a vrstevníkem (je emigrant z Prahy, chemik, je mu 69 let). Většinu z nich považoval za neutrální, v hovorů stylově bezpříznakové, označuju to „s-b“; taky ve slovníčku v knížce *Čeština bez příkras* označují Sgall a Hronek většinu těch, které tam uvádějí, jako běžné, neutrální, což označuju „č-b“; jiné charakteristiky sousedovy („s-...“) a z knížky („č-...“) označuju celým slovem. Budu vděčný za další připomínky k těmto slovům:

obecné/hovorové

(výlučně) spisovné

balón s-b, č-b

míč

barák s-b, č-b

dům

bezvadný s-b, č-b

krásný, skvělý

blbej s-b, č-b

hloupý

brečet s-b, č-b

plakat

cucat s-b, č-b *sát*

činžák s-b, č-b *činžovní dům*

Slov na *-ák* s původním citově zabarveným (expresivním) významem, která časem nabyly neutrální význam (neměla ho od začátku, jako *bodák*, *voják*), je ovšem spousta, např.:

auťák s-zabarvené (SSJČ: ob. expr.) *auto*

náklad'ák s-b *nákladní auto*

pošťák s-b, č-obecně české *listonoš*

Pražák s-b *Pražan*

Rakušák s-b *Rakušan*

Rusák s-hanlivé *Rus*

doktor s-b *lékař*

flaška s-hovorové, č-ob. čes. *láhev*

fotbal s-b *kopaná*

honem s-b *rychle*

kafe, kafičko s-b, č-b *káva*

kluk s-b, č-b *hoch*

krám s-b, č-b *obchod, prodejna*

kravata s-b *vázanka*

lágr s-b, č-ob.č. *(koncentrační) tábor*

moc s-b, č-b *mnoho, příliš*

nandat s-b, č-ob.č. *naložit, dát*

paraple s-b, č-b, zastarávající *deštník*

policajt s-b, č-ob.č. *policista*

prachy s-b, č-ob.č., expresivní *peníze*

pusa s-b, č-b *ústa, polibek*

pysk s – spíš u zvířat, č-b *ret*

rande s-hovorové, č-b *schůzka*

sirka s-b *zápalka*

sundat s-b *sejmout, dát dolů*

šahat s-b, č-b *sahat*

šlágr s-b, č-b (dnes spíš *hit*) *velmi populární píseň*

šuple s-b, č-ob.č. *zásuvka*

<i>taky</i>	s-b, č-b	<i>také</i>
<i>vojna</i>	s-b	<i>vojenská služba</i>
<i>vyndat</i>	s-b	<i>vyjmout</i>
<i>zlobit</i>	s-expresivní	<i>špatně fungovat, bolet</i>
<i>žrát</i>	s-expresivní	<i>trápit, zlobit</i>

Uvedené spisovné varianty jsou někdy stylově omezené, knižní (málokdy jsem je slyšel), např. *lékař, kopaná, hoch* (v singuláru), *prodejna, vázanka, zápalka, vyjmout*; jindy jsou celkem stejně běžné jako varianty hovorové (např. *míč, dům, listonoš, Rakušan, mnoho, deštník, peníze*). Některá slova mají ovšem specifické problémy (*pysk, žrát* aj.).

Závěrem bych řekl pár obecnějších slov. V našem článku v ČJL je zmínka o tom, že Stich a Kraus už před dvaceti lety přiznávali existenci mezer ve spisovné normě. Proč tedy není dávno na čase snažit se o zaplňování takových mezer, to znamená začít uznávat formy obecné češtiny, které by brzo byly slohově neutrální? Dokonce i takové hovorové prvky, které by jednotlivci možná na začátku pocítovali jako nespisovné, by asi mohly být do spisovné normy postupně akceptovány, i kdyby na leckoho působily jako příliš ležérní, nedbalé. A na druhou stranu protějšky, které by pak působily chtěně nebo vyumělkovaně, by měly být ve slovnících a ve škole traktovány jako vyšší styl, knižně nebo podobně stylově zabarvené a časem by ustoupily.

Charles E. Townsend

* Předneseno v Pražském lingvistickém kroužku 17. června 2002.

Bohemistický workshop Žďárek podesáté

Zkratka *Žď* se v diářích studentů a vyučujících z pražské bohemistiky na FF UK objevila už desetkrát. Rozumí se pod ní Žďárek - výjezdní víkendové soustředění, na němž přednášejí pokročilí studenti a doktorandi výsledky svého bádání hlavně z oblasti lingvistiky, méně z literární vědy; jde většinou o výtahy z diplomových a ročníkových prací, z prací na projektech apod. Protože desítka již začíná ukazovat na dobře založenou tradici, pokusím se stručně zrekapitulovat historii workshopu Žďárek, připomenout zajímavé referáty, referenty, hosty i konce České republiky, které měli účastníci této akce možnost poznat.

Myšlenka setkat se mimo fakultu a věnovat se lingvistickým problémům v neoficiálním prostředí vznikla v semináři prof. Uličného zabývajícím se spisovnou češtinou 20. století. Pod jeho vedením se na závěr zimního semestru, v únoru 1998, uskutečnil první pracovní víkend ve Žďárku u Hodkovic nad Mohelkou, jehož hlavním tématem byly otázky spisovnosti.

První Žďárek se setkal s kladným, až bouřlivým ohlasem, a proto brzy následovaly další, věnované např. komunikačním funkcím, zdvořilosti v jazyce, starší češtině, češtině jako cizímu jazyku ad. Žďárek se začal pořádat třikrát ročně, stal se otevřenou platformou pro všechny zájemce. Právě tato otevřenost se ukázala jako velké plus: díky ní se vždy spontánně formovalo několik tematických skupin referátů a účastníci si mohli vyslechnout příspěvky i z příbuzných oborů, pro něž by při pouhém plnění studijních povinností nenašli čas.

Lingvistická, a zejména gramatická témata se od počátku těšila velké pozornosti a vyvolávala dlouhé diskuse. Tyto referáty pracovaly buď pouze s českým materiálem (M. Hynková: *Syntax přísloví*, E. Hlinovská: *Instrumentál a nominativ u substantiv ve verbonominálním predikátu*, M. Waclawičová: *Příslopečné určení příčiny*; L. Římalová: *Komunikační funkce slibu, závazku, odmítnutí ad.*; L. Uhlířová: *Jistotně modalitní postoje*; Š. Lešnerová: *Česká volební hesla*), nebo se zabývaly cizími jazyky a srovnáním češtiny s cizími jazyky (M. Šafářová: *Generativní popis pádů ve slovanských jazycích*; V. Elšík: *Romština*; J. Chotěborská: *České a ruské částice*; M. Slezáková: *Česká a ruská ukazovací zájmena*).

Právě v této sekci vystoupili mnozí ze zahraničních studentů (J. Schwarzová: *Pojmenování žen a mužů v češtině a němčině*; Mi Young Park: *Vid v korejštině, čínštině, češtině a angličtině*; Z. Ionová: *Švýcarská němčina*; K. Brankačec: *Lužická srbština a němčina u Jurije Kocha*; A. Martinkute: *Citoslovce v české a litevské lingvistické tradici*; J. Madžarová: *Česká a bulharská volební hesla*). Pro některé z nich šlo vůbec o první větší výstup v českém jazyce a před českým fórem; ztížené jazykové podmínky je přitom zřejmě neodrazují od toho, aby na Žďárku vystupovali i opakovaně. Ale i pro české posluchače mají příspěvky zahraničních studentů svůj přínos. Odhlédneme-li od příležitosti slyšet na vlastní uši švýcarskou němčinu či lužickou srbštinu, mají Češi také možnost vůbec přijít do kontaktu se zahraničními studenty, k čemuž bohužel při běžné výuce nedochází příliš často.

Mezi referáty s gramatickou tematikou se pravidelně objevují generativisticky zaměřené příspěvky (I. Kučerová: *Shoda komplexních denotátorů*; L. Medová: *Úvod do GB*; O. Stehlíková - K. Rathouská: *Minimalismus*; P. Biskup: *Událostní struktura sloves a vět*). Zájem o generativní gramatiku a stále hlouběji pociťovaná potřeba podrobného výkladu jejích základů vedly nakonec k rozhodnutí věnovat tomuto tématu jedno setkání. V únoru 2001 byl proto uspořádán generativní Žďárek, výjimečně v Praze. Hlavním a jediným přednášejícím se stala doc. Veselovská z olomoucké filosofické fakulty, která podala mnohahodinový poučný výklad o transformační a generativní gramatice.

Zvláštní okruh utvořily referáty týkající se starší češtiny. Pravidelně se setkáváme s příspěvky z oboru historické lexikografie a bibliografie (B. Lehečka: *Problematika transkripce a transsignace stč. památek*; *Informace o elektronickém zpracování Staročeského slovníku*; R. Ujfaluši: *Dobrovského Německo-český slovník*; J. Kuča: *Bohemika ve vratislavských knihovnách*, dále příspěvky A. Novákové, M. Pytlíkové, E. Hrachovinové). Nad referáty o starších českých literárních památkách převzal záštitu prof. Stich (A. Kubišta: *Táborská černá kniha*, T. Matějec: *Jiří Streyč*; F. Outrata: *Laurenc Benedikt Nudožerský*; A. Fidlerová: *Jan Klatovský*).

Prof. Stich spolu s mgr. Lindou se ujali řízení literárněvědné sekce, která byla založena na šestém Žďárku v listopadu 1999, konaném v Pasekách nad Jizerou. Tematika literárních příspěvků nezůstala omezena na starší českou literaturu, ale rychle se rozšířila směrem k literatuře novější i zahraniční (O. Macura: *J. J. Kalina; Jihoslovanské motivy v české literatuře*; A. Scheinostová: *Škarkův projekt Thesaurus hymnologiae Bohemicae*; M. Šulecková: *Sestra Jáchyma Topola*; O. Káninský: *Kramářské písně*; referáty D. Soukupa, M. Sváška ad.).

Výjimečné místo si na Žďárku získala čeština v komunikaci neslyšících. Díky podpoře prof. Macurové a referátům A. Hudákové, M. Polákové, dr. V. Strnadové, H. Hejlové, I. Červinkové a mnoha dalších získávali bohemisté průběžně základní poznatky o českém znakovém jazyku, o znakované češtině a zejména o problémech v komunikaci neslyšících se slyšícími a o dnešních možnostech a problémech ve vzdělávání neslyšících. Tato linie vyvrcholila na posledním, desátém Žďárku, konaném v červnu 2001 v Berouně. Toto setkání bylo věnováno právě komunikaci neslyšících a poprvé na něm vystoupili také studenti oboru „Čeština v komunikaci neslyšících“ s blokem zajímavých referátů (A. Hronová, J. Motejzík: *Sluchově postižená matka v interakci se svým sluchově postiženým dítětem a slyšící matka v interakci se svým slyšícím dítětem*; P. Vysuček: *Multikanálové znaky; Odborná terminologie ve znakovém jazyce na FF UK*; referáty P. Bímové, M. Najmanové, P. Novotné ad.). Slyšící „řadoví“ bohemisté měli poprvé možnost pohovořit s neslyšícími lingvisty a čerpat tak informace přímo od pramene, ale také vyzkoušet zásady dorozumívání neslyšících a slyšících v praxi. Neslyšící studenti čelili v diskusi mnoha dotazům a úspěšně obhájili svou řeč jako řeč menšiny.

Z příspěvků přednesených na Žďárku byly v roce 1999 vydány dva sborníky řady Opera linguae Bohemicae studentium: „Heterogenost v komunikaci, v textu a v jazyce“ a „Komunikační a strukturní aspekty češtiny a jiných jazyků“. Také třetí svazek této řady s názvem „Die Kategorie der Weiblichkeit im Tschechischen“ vyšel z pera stálé účastnice Žďárek, německé bohemistky Jany Schwarzové.

Fakt, že existuje akce jako Žďárek a že se dočkala již desátého opakování, ukazuje na jedno: bohemista je tvor společenský a zvědavý a pro tyto své potřeby hledá vhodnou platformu. Žďárek jí bezesporu je. Představuje pro studenty místo, kde mohou vystavit svou práci kritice a pokusit se ji obhájit, získat cenné bibliografické informace, najít práci v projektech svých vyučujících. A také v neoficiálním prostředí v příjemné vzdálenosti od Prahy poznat kolegy z příbuzných oborů, ze zahraničí či - což není výjimkou - ze svého vlastního semináře. Srdečný dík za tuto příležitost patří spiritibus agentibus ze strany pedagogů, prof. Uličnému, prof. Stichovi a prof. Macurové. Doufejme, že v druhé desítku přiláká Žďárek další studenty, kteří mají zájem prezentovat svou vědeckou práci: jakožto příjemné odborné setkání, které vede k hmatatelným výsledkům, pro to má všechny předpoklady.

Šárka Lešnerová

Za Alenou Vrbovou

Po delší těžké nemoci nás 16. listopadu 2002 zcela nečekaně opustila výkonná redaktorka Jazykovědných aktualit PhDr. Alena Vrbová.

Po studiích působila v šedesátých letech na Univerzitě 17. listopadu, v letech sedmdesátých a osmdesátých pak z politických důvodů pracovala jako redaktorka a středoškolská profesorka. Od roku 1990 se vrátila na vysokou školu, tentokrát byl jejím pracovištěm Ústav translologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

V roce 1997 se iniciativně ujala činnosti v Jazykovědných aktualitách. Svou časově i technicky náročnou práci po celou dobu svého působení v redakci vykonávala tvořivě a s velikým zaujetím. Svými lidskými vlastnostmi byla přímo ideálním člověkem pro týmovou práci, kterou nepochybně vydávání periodika je.

Alenu Vrbovou jsme měli rádi, vážili jsme si jí, bude nám dlouho velmi, velmi chybět.

Redakce